TAMPEREEN TEKNILLINEN YLIOPISTO

SYKE

ALLI-kartasto

Osa 4
Tuotanto ja palvelut

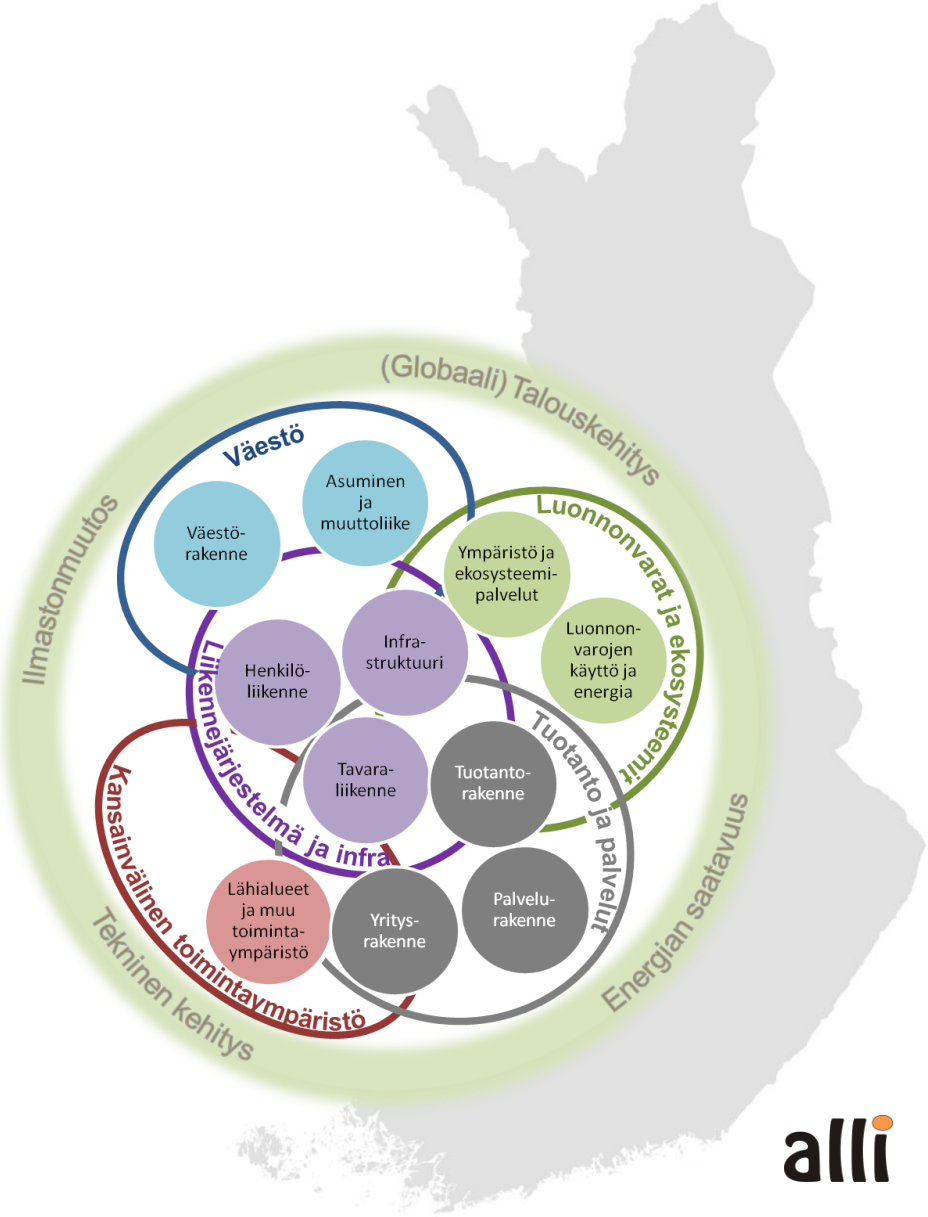

alli

Ympäristöministeriö
Miljöministeriet
Ministry of the Environment

TYÖ- JA ELINKEINOMINISTERIÖ
ARBETS- OCH NÄRINGSMINISTERIET
MINISTRY OF EMPLOYMENT AND THE ECONOMY

Liikenne- ja viestintäministeriö

Sisällys

Esipuhe

1. Johdanto **7**

2. Aluerakenteen ja liikennejärjestelmän nykytila ja muutokset **8**

2.1 Tarkasteltavat teemat osatekijöineen 8
2.2 Väestö 10
2.2.1. Väestörakenne
2.2.2. Asuminen ja muuttoliike
2.3 Ympäristö ja ekosysteemit 32
2.3.1. Luonnonvarojen käyttö ja energia
2.3.2. Ympäristö ja ekosysteemipalvelut
2.4 Tuotanto ja palvelut 45
2.4.1. Tuotantorakenne
2.4.2. Palvelurakenne
2.4.3. Yritysrakenne
2.5 Infrastruktuuri ja liikennejärjestelmä 69
2.5.1. Infrastruktuuri
2.5.2. Henkilöliikenne
2.5.3. Tavaraliikenne
2.6 Lähialueet ja muu kansainvälinen toimintaympäristö 95

3. Aluerakenteen ja liikennejärjestelmän ohjaus **104**

3.1 Hallinnollisia aluejakoja 105
3.2 Aluerakennetta ja liikennejärjestelmää säätelevät linjaukset 108
3.3 Keskus- ja palveluverkko sekä kehittämis-vyöhykkeet 118
3.4 Kaupunkiverkot 131

4. Aluerakenteen ja liikennejärjestelmän vuorovaikutus **134**

4.1 Yhdyskunnat ja monikeskuksisuus 134
4.2 Kaupungit ja maaseutualueet 138
4.3 Toiminnalliset alueet 140

5. Tulevaisuuden muutostekijät **145**

5.1 Megatrendit 147
Ilmastonmuutos
Energian saatavuus
Globaali talouskehitys
Tekninen kehitys
5.2 Ennakointiteemat 158
I. Kaupungistuminen jatkuu
II. Muuttoliike ja työvoiman liikkuvuus lisäänty-vät
III. Ikärakenne vanhenee ja palvelutarve kas-vaa
IV. Riippuvuus ekosysteemien toiminnasta ja luonnonvaroista lisääntyy
V. Tuotanto ja palvelut jakaantuvat uudelleen
VI. Vähähiilisyys ja vihreä talous veturina
VII. Euroopan pohjoisen ulottuvuuden merkitys kasvaa

6. Epilogi **194**

Lähdeluettelo 196

2.4. Tuotanto ja palvelut

Tässä kappaleessa tarkastellaan Suomea tuotannon ja palveluiden näkökulmasta. Olennaisia tekijöitä ovat tuotantotoiminnan alueellinen sijoittuminen, kuljetustarpeet, osaavan työvoiman saatavuus sekä tuotannon ja palveluiden tasapaino. Tuotannon sijoittumiseen vaikuttavat mm. luonnonvarojen sijoittuminen, liikennejärjestelmä sekä energian saatavuus. Tuotannon lisäksi tutkimuksen ja koulutuksen sijoittuminen ovat tärkeitä aluerakennetta ja liikennejärjestelmää muovaavia osatekijöitä.

Palveluilla tarkoitetaan julkisia että yksityisiä palveluja. Yksityisistä palveluista tarkastelun kohteena ovat erityisesti kaupalliset palvelut. Palvelujen sijoittuminen määrittelee aluerakenteellista keskusverkkoa. Lisäksi asiointimatkat tuottavat huomattavan paljon liikennesuoritetta valtakunnalliselle tieverkolle. Kaupallisten palvelujen kasvu on olennainen kehitysnäkymä ja aluerakennetta muuttava tekijä osassa maata. Julkisista palveluista huomion kohteena ovat erityisesti koulutuspalvelut. Sosiaali- ja terveyspalvelujen merkitys on yhteiskunnallisesti hyvin suuri, ja niiden toteuttamisessa väestörakenne on keskeinen lähtökohta.

Tuotantoon ja palveluihin liittyvät kiinteästi myös yritystoiminta ja työllisyys, joita tarkastellaan yritysrakenteen ja alueiden vahvuuksien näkökulmasta.

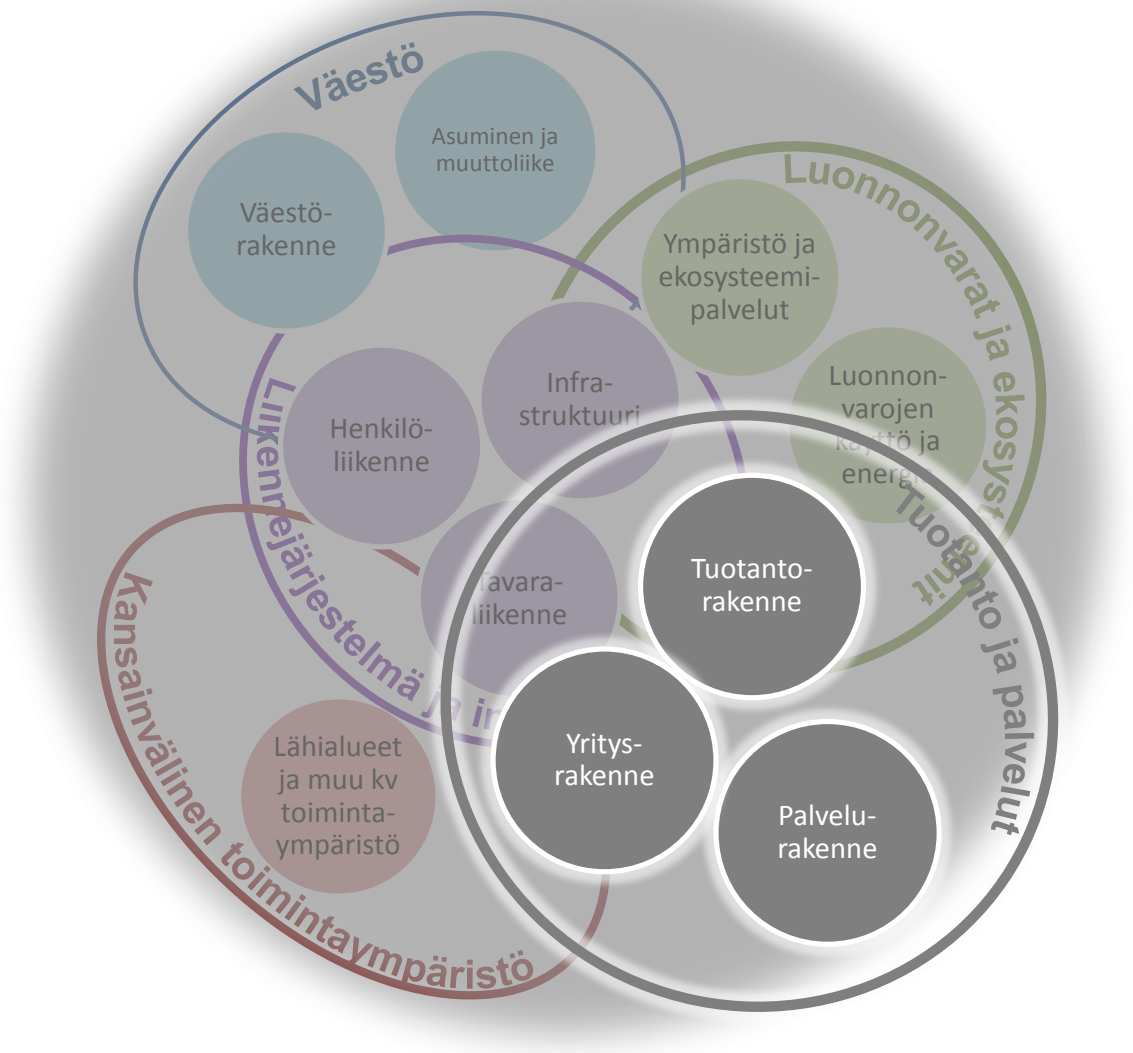

2.4.1. Tuotantorakenne

Suomen teollinen tuotanto nojaa työllistävyydellä ja kansatuotteella mitattuna perusteollisuuteen, johon on tässä luokiteltu metalli-, metsä- ja puutuoteteollisuus. Perusteollisuus on perinteisesti energia- ja kuljetusintensiivistä, ja sen rakenteella on monia seurausvaikutuksia energiatarpeeseen sekä liikenneinfrastruktuuriin. Teollisuustuotannon rinnalla jalostuksen tärkeitä klustereita ovat rakentaminen, energiantuotanto ja kaivostoiminta.

Perusteollisuuden kysyntä on viime vuosien aikana pienentynyt erityisesti paperiteollisuudessa, sillä paperin kysyntä on vähentynyt Suomen päämarkkina-alueella Euroopassa. Euroopassa paperintuotannossa on edelleen arvioitu olevan ylikapasiteettia. Paperin kulutus on kasvanut erityisesti Aasiassa, jossa kasvaneeseen kysyntään on vastattu tuotantoa lisäämällä.

Metalliteollisuuden kysyntä riippuu ensisijaisesti suomalaisen metalliteollisuuden päämarkkina-alueiden talouskehityksestä. Konepajateollisuudessa ja metallien jalostuksessa on eletty maailmantalouden heikosta kehityksestä johtuen hiljaisia vuosia, sillä kasvu on metallien kysynnässäkin kohdistunut ensisijaisesti Aasiaan, erityisesti Kiinan kasvaville markkinoille. Metalliteollisuudessa suomalaisen viennin vahvuutena on ollut erikoistuneiden koneiden ja laitteiden valmistus ja suunnittelu, josta on syntynyt vahvoja alueellisia osaamiskeskuksia kokoonpanoteollisuuden alalla.

ICT-ala on kasvanut niin Suomessa kuin kansainvälisestikin huomattavaa vauhtia. Viimeaikaisen haasteet Suomessa ovat koetelleet alan kehitystä, mutta vaikeudet on onnistuttu ainakin osin kääntämään vahvuuksiksi uuden liiketoiminnan muodossa.

Kuva 2.54. Tuotantorakenteen toimintaympäristön keskeisiä muutostekijöitä.

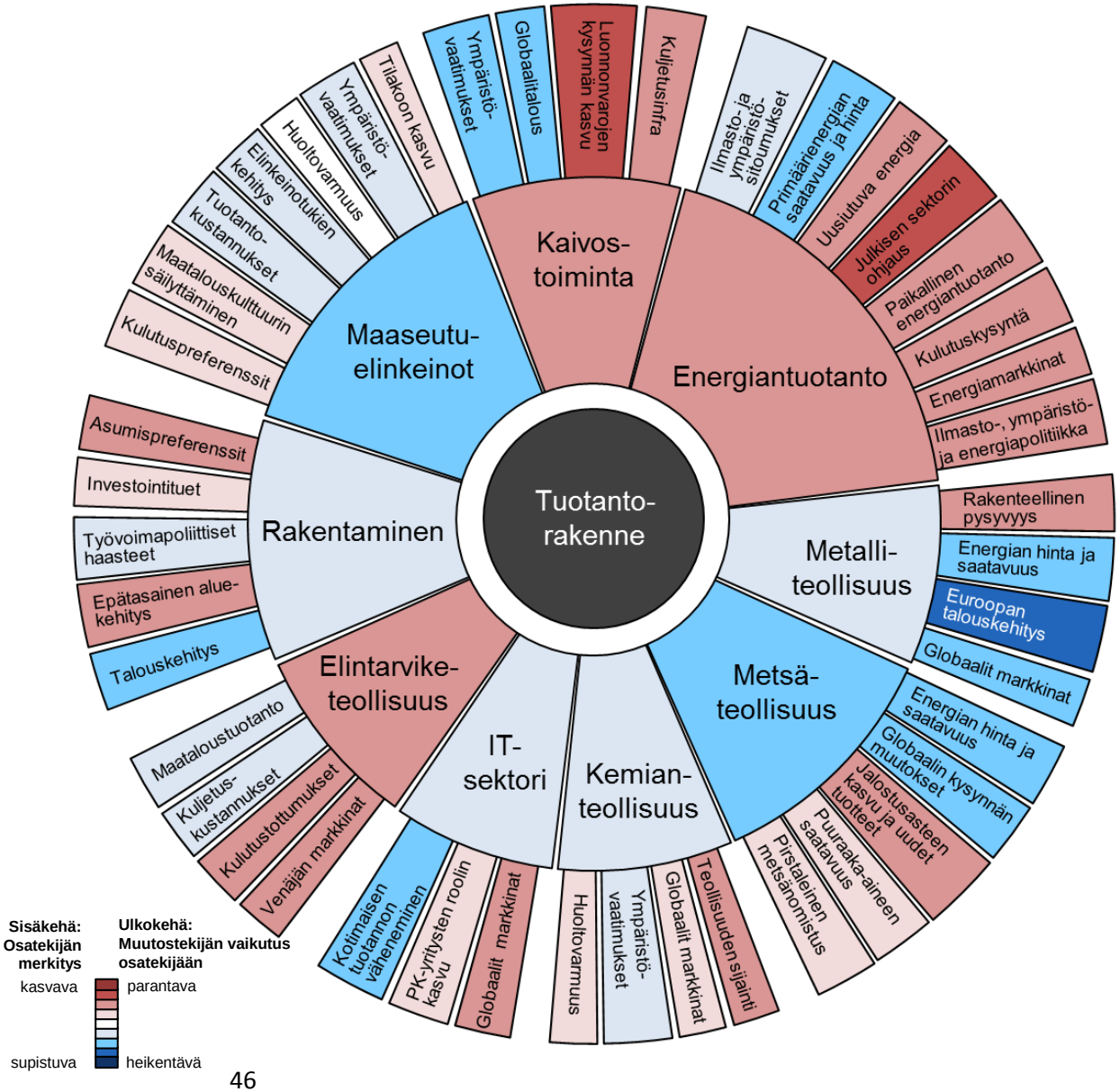

Teollisuuselinkeinojen Suomi

Alueellisesti metsä- ja puutuoteteollisuus on Suomessa keskittynyt erityisesti Kymenlaaksoon, Keski-Suomeen sekä Kainuun ja Pohjois-Pohjanmaan alueille, jossa on myös suurimmat metsävarat. Mekaanisen ja kemiallisen metsäteollisuuden tuotantolaitoksia sijaitsee paljon myös rannikolla. Metsien Suomi kattaa maantieteellisesti suuren alueen, ja monissa Itä- ja Keski-Suomen seutukunnissa metsä- ja puutuoteteollisuus on tärkein tuotantoala.

Metalliteollisuus mukaan lukien koneiden ja laitteiden valmistus sijoittuu alueellisesti hyvin eri tavalla kuin metsäteollisuus. Metalliteollisuus on keskittynyt muutamiin erikoistuneisiin kohteisiin, jotka pääosin sijaitsevat rannikolla. Metallin jalostuksen alueita Suomessa ovat Raahe, Kemi-Tornio, Satakunta ja Hämeenlinna. Erikoistuneessa koneteollisuudessa ja jalostavassa metalliteollisuudessa merkittäviä keskittymiä ovat Vaasan seutu, Varsinais-Suomi, Ylä-Savo sekä Joensuun ja Raaseporin seudut.

Petrokemian teollisuus on keskittynyt Suomessa Porvooseen ja Naantaliin. Muu kemian teollisuus palvelee useimmiten muuta perusteollisuutta, joten se sijaitsee usein lähellä muuta perusteollisuutta muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta.

Kaivosteollisuus on keskittynyt Suomessa Kainuun ja Ylä-Savon alueille, mutta suurin osa uusista kaivosvaltauksista on Lapissa. Kalsiitin osalta kaivannaisteollisuutta on paljon myös eteläisimmässä Suomessa. Teollisuusmineraalien kaivokset keskittyvät Itä-Suomeen.

Maataloustuotannon ja karjatalouden suurimmat keskittymät ovat Vakka-Suomessa, Satakunnassa ja Etelä-Pohjanmaalla. Maidontuotantoa on paljon myös Keski-Suomessa. Elintarviketeollisuuden suurimmat keskittymät sijaitsevatkin näillä alueilla, sillä elintarviketeollisuudessa kuljetusetäisyydet eivät tyypillisesti voi olla pitkiä.

Matkailutoimiala on yksi tärkeimpiä elinkeinoelämän kasvualueita. Matkailu on merkittävä alueellinen elinkeino Lapin lisäksi Itä-Suomessa, jossa venäläisten matkailijoiden kasvava määrä on avannut paljon mahdollisuuksia vapaa-ajan palvelujen ja kaupan kehittymiselle. Myös suurissa kaupungeissa matkailu on merkittävä elinkeino, mutta ei nouse työllistäjänä suhteellisesti yhtä merkittäväksi tekijäksi kuin Pohjois- ja Itä-Suomessa.

Elinkeino- ja tuotantorakenne on Suomessa muuttunut paljon vuosikymmenten saatossa. Työpaikkoja on Suomessa ollut laskennallisesti eniten vuosina 1989 sekä 2008–2009, jolloin työpaikkojen kokonaismäärä oli noin 2,4 miljoonaa. Elinkeinorakenteen suurin muutos on palvelualan työpaikkojen määrän suuri kasvu ja perinteisen tuotannollisten työpaikkojen väheneminen. 1980-luvun lopulta teollisuudesta on vähentynyt noin 126 000 työpaikkaa ja alkutuotannosta noin 110 000 työpaikkaa. (Myrskylä 2012)

Kuva 2.55. Näkemys elinkeinojen Suomesta. Kartta on laadittu tutkimusryhmässä toimialojen työllistävyyden ja osaamiskeskus- ja KOKO-ohjelman alueanalyysien perusteella.

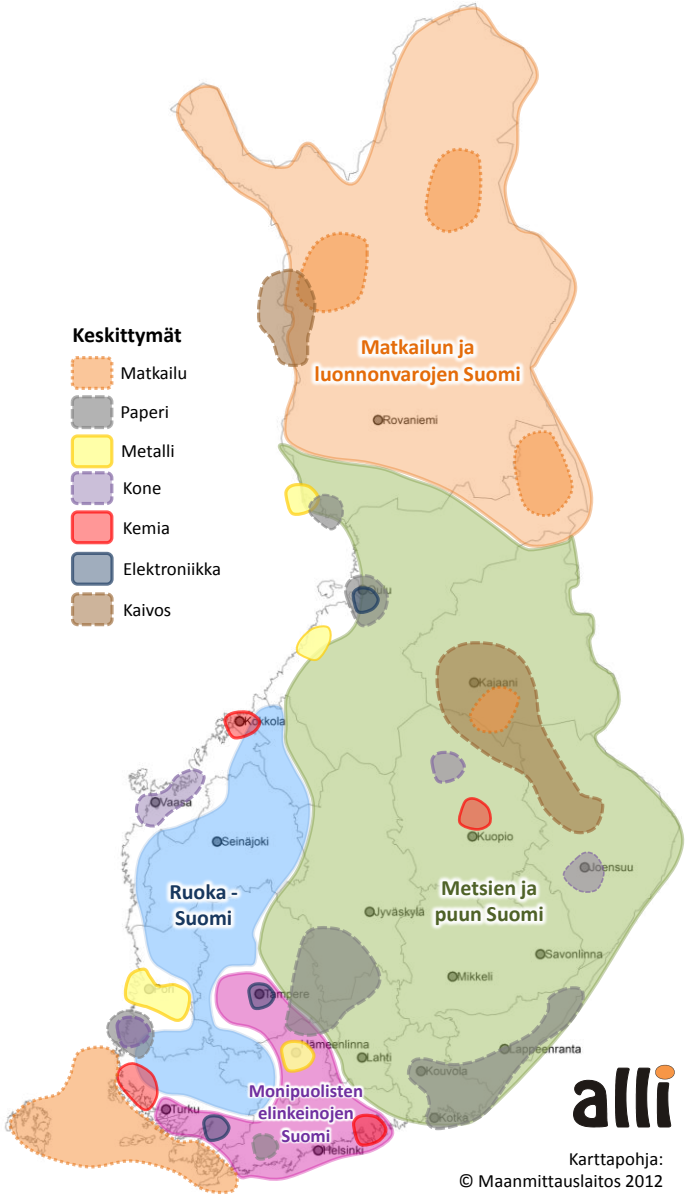

Suomen alueellinen kilpailukyky

Euroopan unionin jäsenvaltioiden johtajat asettivat Lissabonissa vuonna 2000 tavoitteen, jonka mukaan unionista on kehitettävä maailman kilpailukykyisin alue vuoteen 2010 mennessä. Tämän tavoitteen saavuttamiseksi laadittiin myös seurantaindikaattoreita. Indikaattoriluettelo on laaja, mutta niistä tiivistetty ns. lyhyt lista sisältää säännöllisesti päivitetyt ”virallliset” seurantaindikaattorit. Lyhyt lista sisältää 14 indikaattoria, jotka käsittelevät työllisyyttä, innovaatiota ja kehittämistä, talousreformia, sosiaalista koheesiota, ympäristöasioita ja talouskasvua.

Indikaattorit antavat kuvan taloudellisen ja osittain myös sosiaalisen kehityksen tilasta ja suuntaviivoista. Suomen oloissa listan suurimmat puutteet ovat, ettei se ota huomioon alueellisia muuttovirtoja tai väestönmuutosta eikä väestön ikärakennetta tai alueen elinkeinorakennetta.

Alueellisen kilpailukykyindikaattorin perusteella Etelä- ja Länsi-Suomen seutukunnat ovat vahvassa asemassa ja kuuluvat pääosin parhaaseen neljännekseen seutukuntien vertailussa. Huonoimman kilpailukykyindeksin alueita on erityisesti Itä-Suomessa ja Kainuussa. Heikoimmin menestyneitä seutuja leimaa suhteellinen köyhyys, heikko koulutustaso ja alhainen työllisyysaste, kun vertailussa parhaiten sijoittuvissa seutukunnissa täsmälleen samat indikaattorit ovat Suomen kärkipäätä. (ESPON 2007)

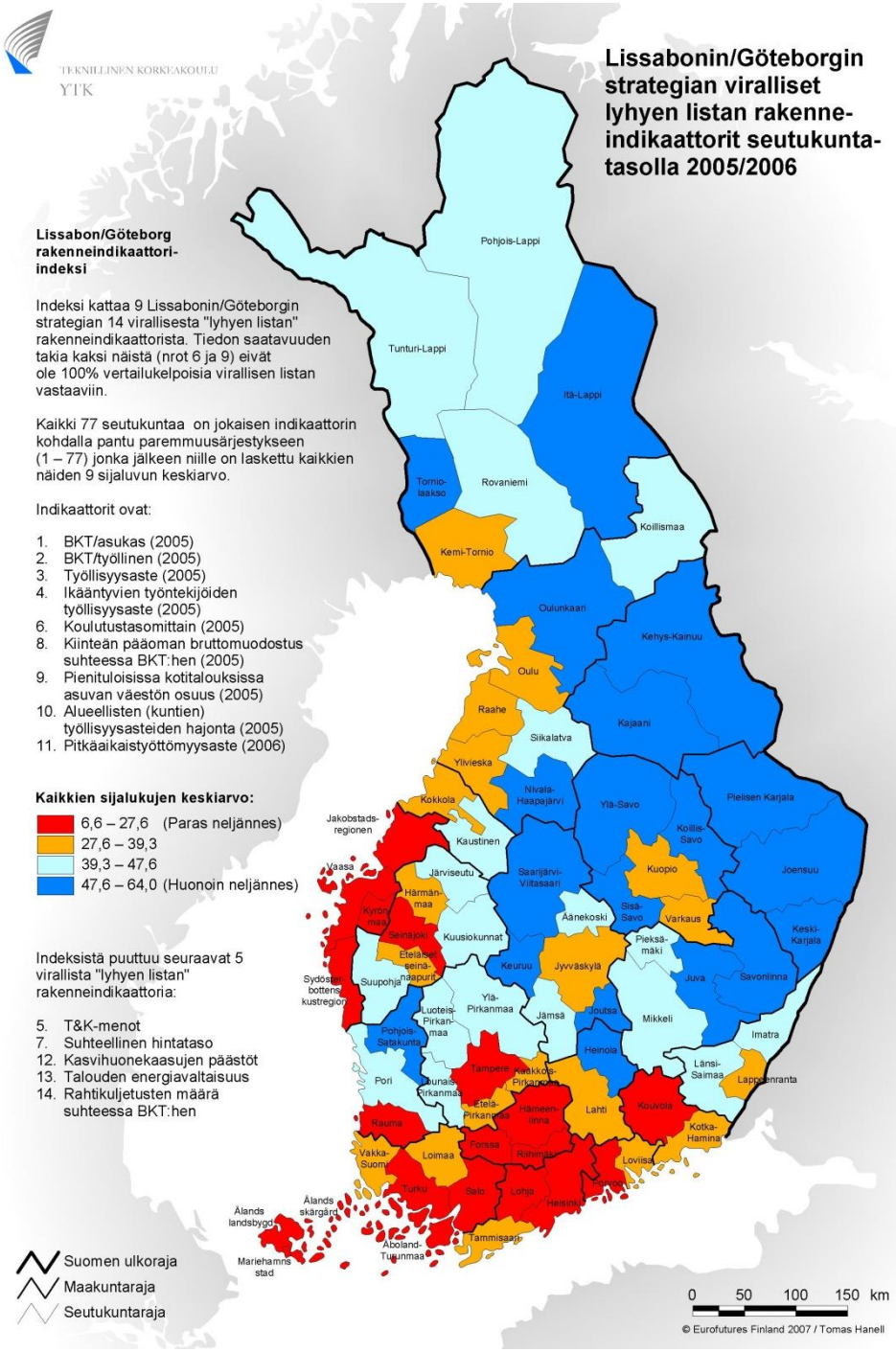

Kuva 2.56. Lissabonin strategian rakenneindikaattori-indeksi seutukuntatasolla 2005/2006. (ESPON 2007)

Metsäteollisuus Suomessa

Paperi- ja kartonkiteollisuus keskittyy Suomessa muutamille kaupunkiseuduille, joista suurin osa sijaitsee Kaakkois-Suomessa, Keski-Suomessa, Perämeren kaaren alueella sekä Pirkanmaalla ja Satakunnassa. Sahateollisuus ja muu puutuoteteollisuus hajaantuu alueellisesti enemmän Etelä- ja Keski-Suomeen. Sahateollisuutta on Kainuussa ja Etelä-Lapissa asti.

Kuva 2.57. Sahatavaran ja vanerin tuotanto ja kotimainen kulutus 1980–2011 ja paperin ja kartongin sekä puumassan tuotanto 1980–2011 (Metsäntutkimuslaitos 2012) (Metsäntutkimuslaitos 2012)

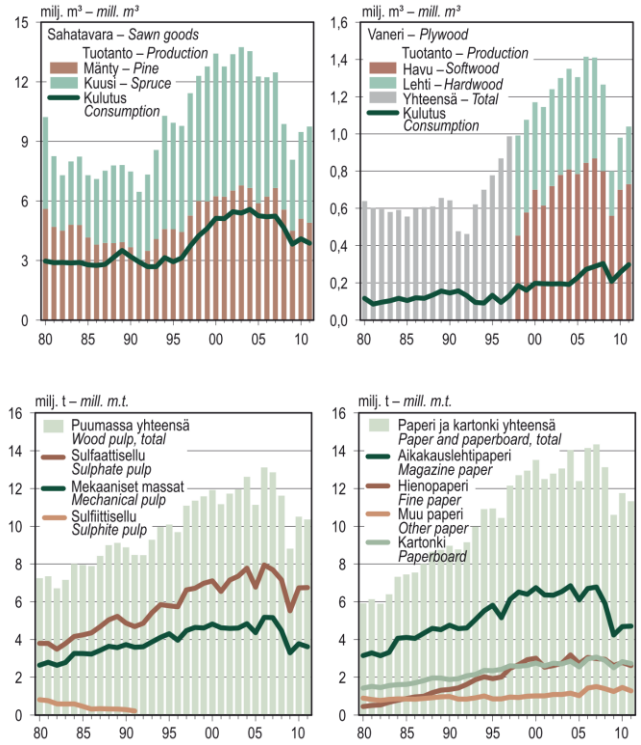

Kuva 2.58. Metsäteollisuuden toimipaikat Suomessa vuonna 2011 (Metsäteollisuus ry 2012)

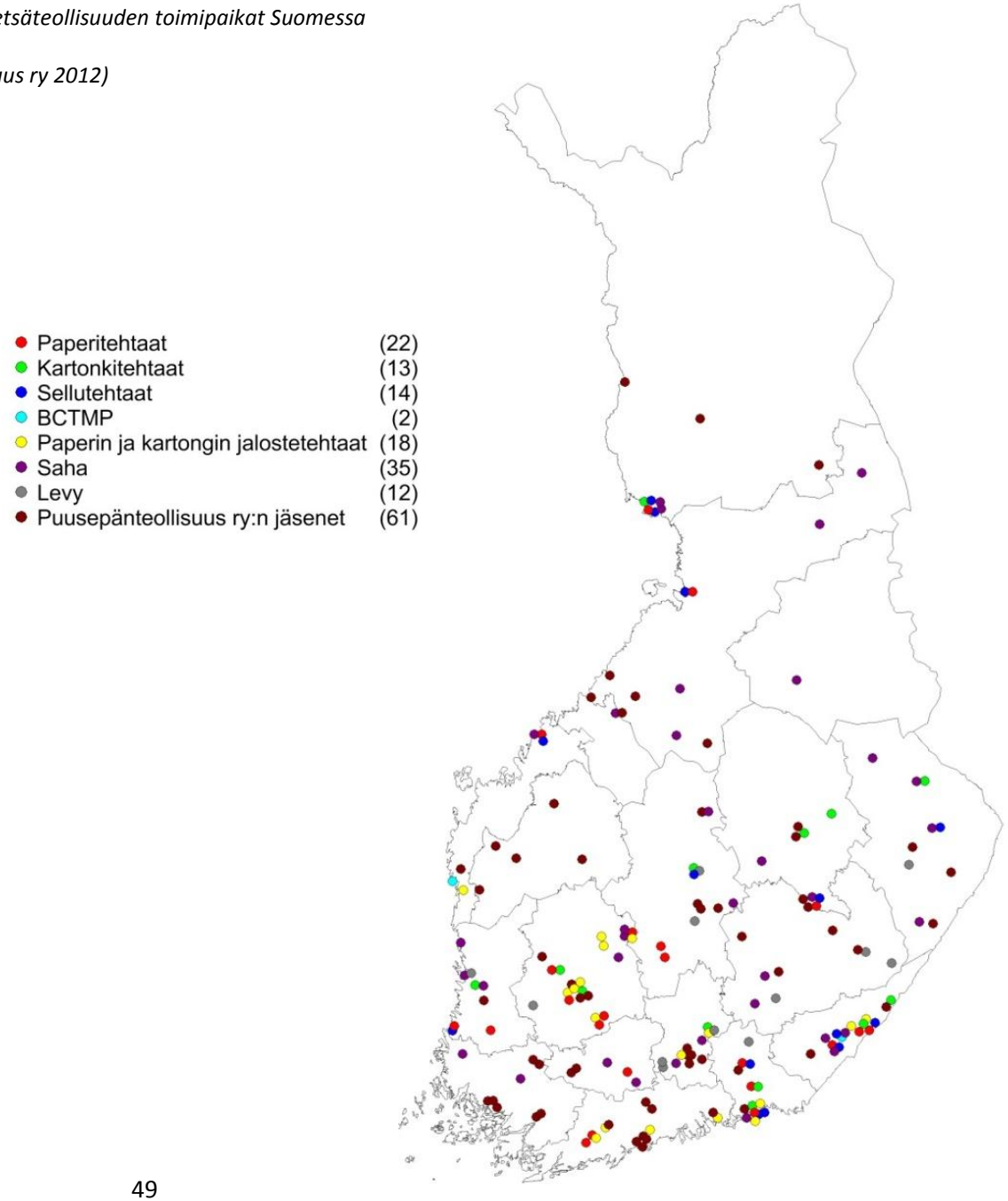

Teknologiateollisuus

Teknologiateollisuus jaetaan viiteen päätoimialaan, jotka ovat elektroniikka- ja sähköteollisuus, kone- ja metallituoteteollisuus, metallien jalostus, suunnittelu ja konsultointi ja tietotekniikka-ala. Näistä kone- ja metallituoteteollisuus on suurin sekä liikevaihdoltaan että työllistävyydeltään.

Kone- ja metallituoteteollisuuden menestystuotteita ovat mm. risteilijät, laivojen ja voimaloiden moottorit, massa- ja paperikoneet, kiven ja mineraalien käsittelylaitteet, hissit, nosturit ja nostimet sekä metsä- ja maatalouskoneet. Sähkö- ja elektroniikkateollisuuden liikevaihdoltaan ylivoimaisesti suurin alue Suomessa on tietoliikenne. Vahvoja kasvualueita ovat automaatio- ja hitsauslaitteet, lääketieteen elektroniikka, pääte- ja verkkolaitteet, anturit ja tunnistinjärjestelmät, ilmailu- ja avaruuslaitteet, sähkökäytöt ja moottorikäytöt, säähavaintolaitteet ja -järjestelmät, kulkuneuvot ja nostolaitteet sekä energia- ja ympäristöteknologian ohjaus- ja elektroniikkalaitteet. Metallien jalostajat valmistavat ja jatkojalostavat teräs- ja kuparituotteita, jaloterästä, sinkkiä ja nikkeliä sekä valuja. Tietotekniikka-alan yritykset tekevät ohjelmistoja, tarjoavat tietotekniikan käyttämiseen liittyviä palveluja ja konsultointia, tietokantapalveluita sekä sisällön tuotantoa. (Teknologiateollisuus 2013a)

Kuva 2.59. Teknologiateollisuuden päätoimialojen liikevaihto-osuudet koko klusterin liikevaihdosta 2011. (Teknologiateollisuus 2013b)

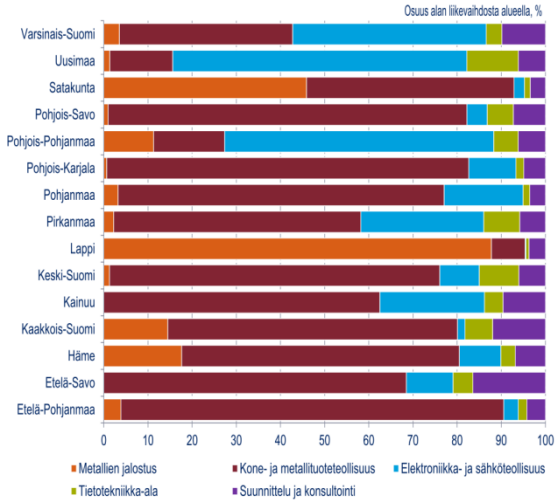

Kuva 2.60. ELY-alueiden osuudet teknologiateollisuuden liikevaihdosta ja henkilöstöstä 2012. (Teknologiateollisuus 2013b)

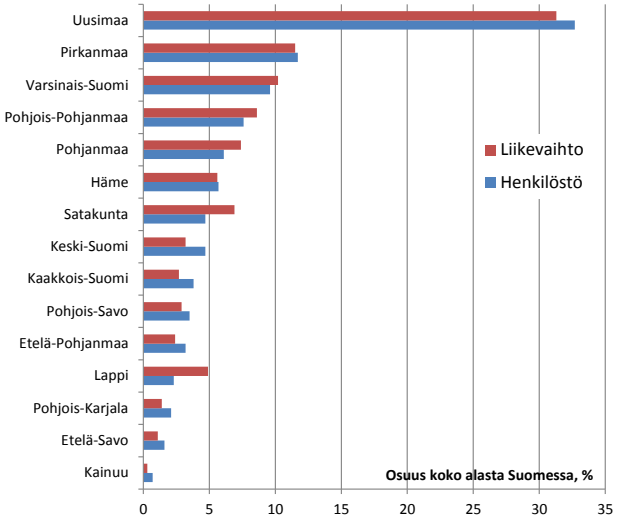

Kuva 2.61. Metalliteollisuudessa työskentelevien osuus seutukunnan työllisestä työvoimasta vuonna 2011. (Aluetilinpito)

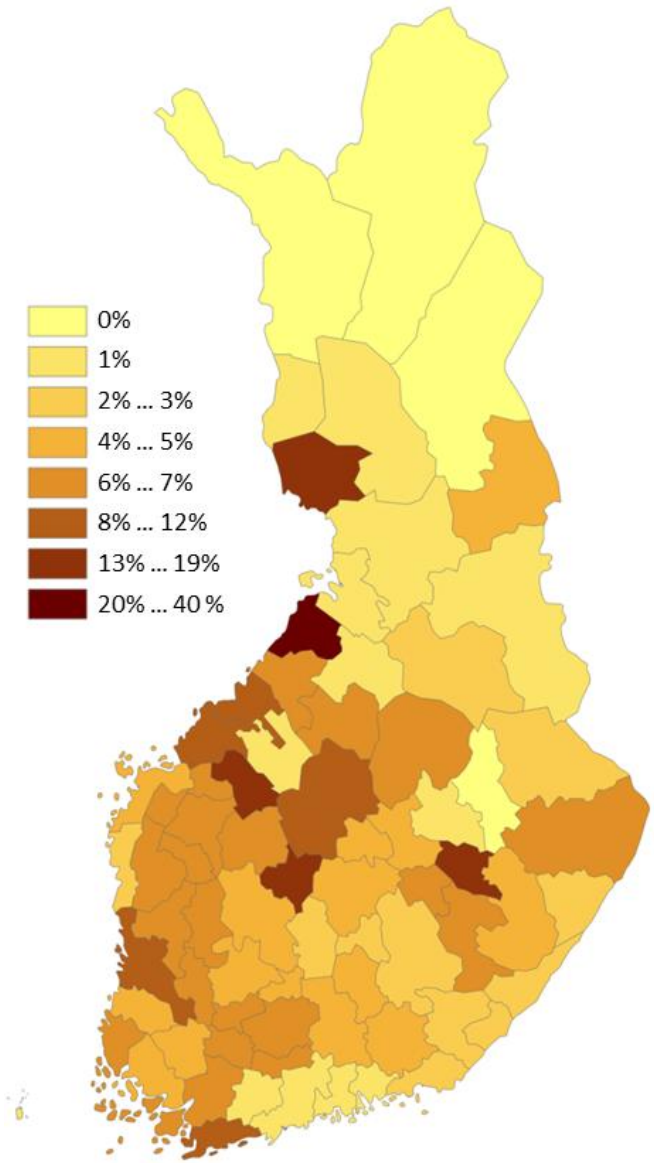

© Maanmittauslaitos 2012

Kaivosteollisuus

Kaivosteollisuudessa eletään metallien suuren kysynnän ansiosta nousukautta. Kaivannaisala ja siihen liittyvä jatkojalostus, teknologia sekä tutkimus- ja kehitystoiminta muodostavat Suomen taloudelle tärkeän kasvualan, jolla on myös vientipotentiaalia. Alalle arvioidaan tarvittavan yli 5000 uutta työntekijää lähivuosina. Kaivostoiminnassa on myönteisiä vaikutuksia erityisesti Itä- ja Pohjois-Suomen työllisyyteen ja talouteen, minkä vuoksi valtio on edistänyt kaivostoimintaa mm. alan koulutusta lisäämällä ja teiden ja rautateiden rakentamisella. Kaivoskuljetusten lisääntyminen tulee vaikuttamaan maantie- ja rautatieliikenteeseen ja satamiin. (TEM 2012a)

Pohjoismaissa kaivosteollisuus edustaa 1-1,5 prosenttia globaalista alan toiminnasta liikevaihdon, investointien ja malminetsinnän osalta. Toiminnan kasvu on ollut nopeinta Suomessa. Ruotsissa kasvu on kohdentunut Norrbottenin alueelle ja Norjassa Kirkkoniemen vanha rautamalmikaivos on aktivoitu. Ruotsin kolmestatoista metallikaivoksesta kymmenen sijaitsee maan pohjoisosassa. Pohjois-Ruotsin kaivosinvestointien arvioidaan olevan lähivuosina useita miljardeja kruunuja. (TEM 2012a)

Kuva 2.63. Metallimalmin louhinta Suomessa. (TEM 2012a)

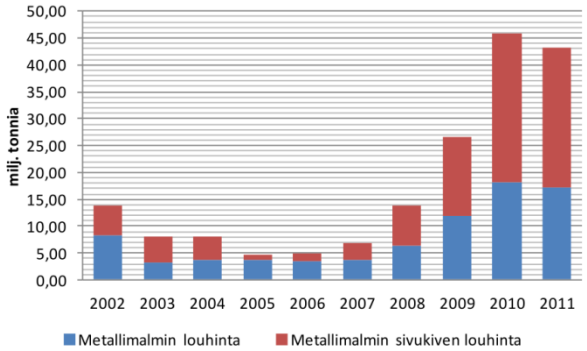

Kuva 2.62. Metallimalmikaivokset 2011 sekä teollisuusmineraali- ja jalokivikaivokset 2011. (TEM 2012a)

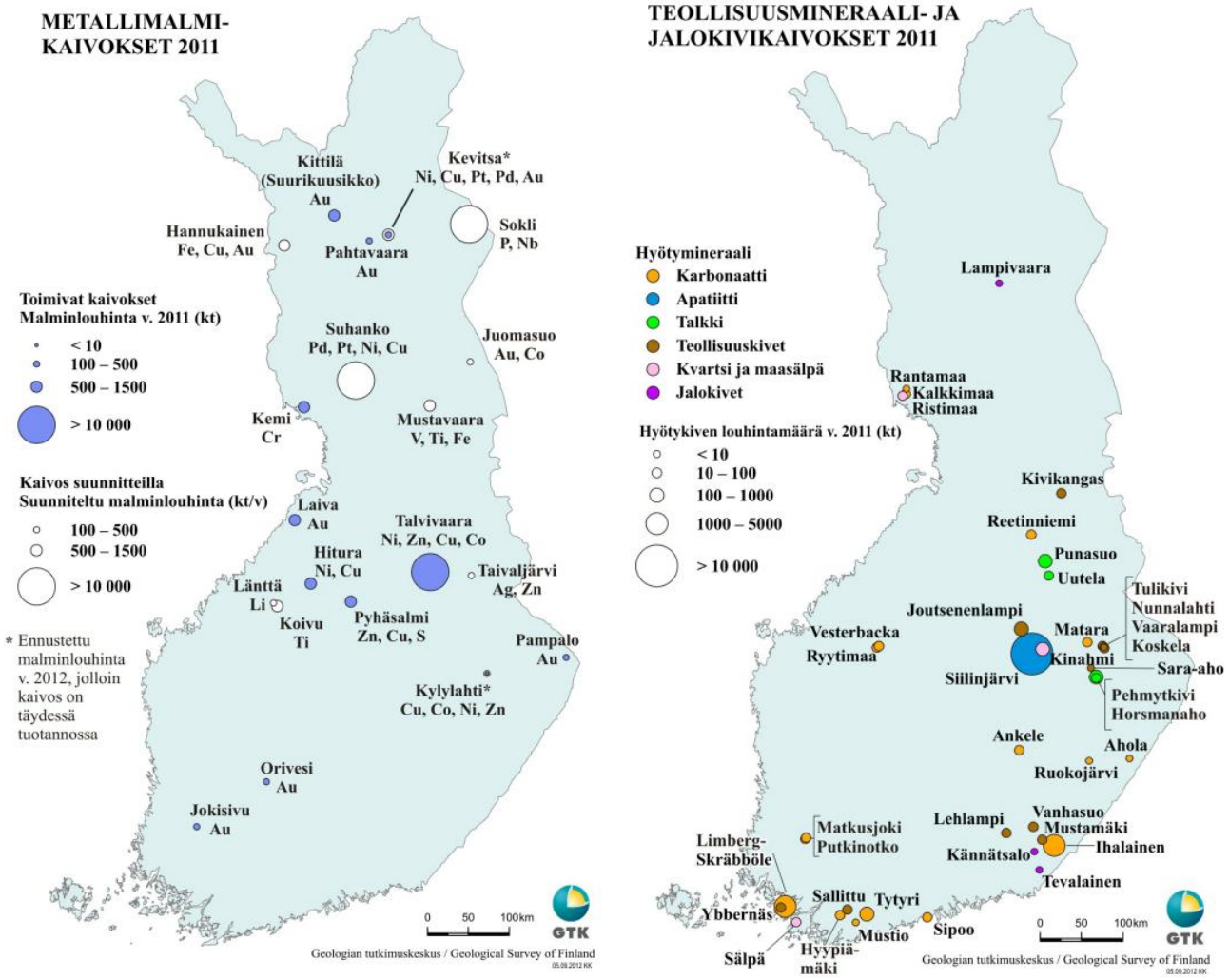

2.4.2. Palvelurakenne

Palveluelinkeino hallitsee suomalaisia työmarkkinoita. Erilaiset palvelut työllistävät suurimman osan suomalaisista, eli ihmiset asettuvat sinne, missä palvelualan työpaikat sijaitsevat. Vaikutussuhde toimii myös toisinpäin, joten palvelualat hakeutuvat sinne, missä on ihmisiä. Seutukuntatasolla erityisesti suuret kaupan yksiköt aiheuttavat liikkumistarvetta, mutta palveluelinkeino määrittää myös muilla tavoin suuresti liikenneratkaisuja.

Elinkeinorakenteen muutos on jatkunut 2000-luvulla. Palvelualan työpaikkojen osuus on kasvanut, maatalouden ja jalostuksen työpaikkojen määrä on vähentynyt. Palvelualalle syntyvät uudet työpaikat vaikuttavat merkittävästi aluerakenteen muotoutumiseen.

Kauppa, johon kuuluu sekä autokauppa, tukkukauppa että vähittäiskauppa, on toimialana palvelualojen merkittävin työllistäjä. Kaupan palvelut ovat osa ihmisten arkipäivää, joten niiden sijainti on merkittävässä roolissa niin liikennesuoritteen määrissä kuin asutuksen sijoittumisessa. Kasvava osa kaupan asioinnista kohdistuu suuriin yksiköihin, joiden vaikutusalueet ovat laajentuneet aluerakenteen tasolle.

Liike-elämän palvelut sekä matkailu ja vapaa-ajan palvelut ovat kasvavia palvelualoja. Teollisuus ja julkinen sektori hankkivat yhä enemmän viestintään, markkinointiin, informaatioon ja huoltoon liittyviä palveluita yrityksiltä ja ovat myös ulkoistaneet toimintojaan muualta hankittaviksi palveluiksi. Huoltoon ja ylläpitoon liittyvät palvelut ovat vahvistaneet asemaansa teollisuusyritysten liiketoiminnassa.

Kuva 2.64. Palvelurakenteen toimintaympäristön keskeisiä muutostekijöitä.

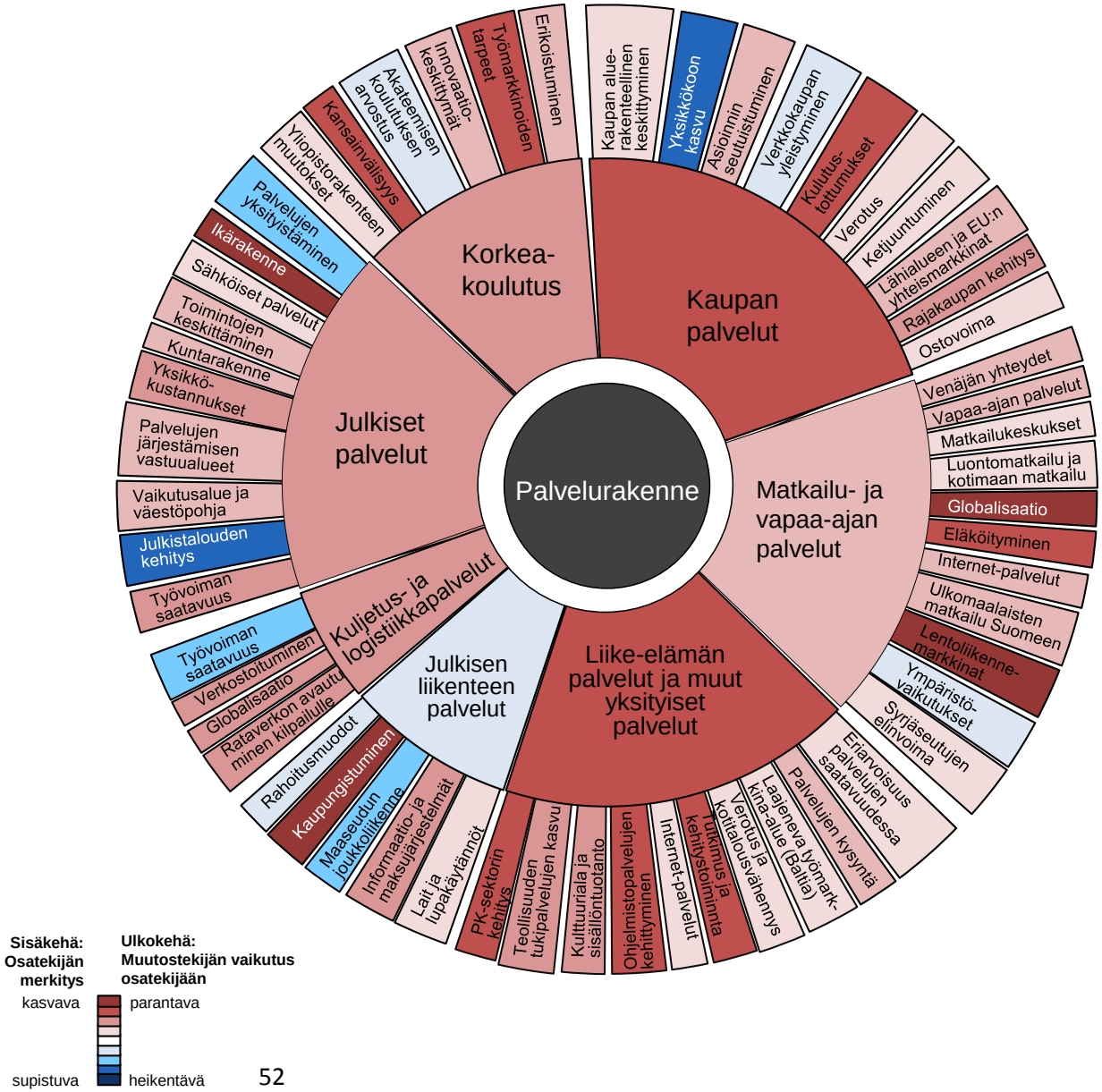

Tuotteisiin liittyvien palvelujen määrä ja merkitys on kasvanut. Palveluja on alettu tuottamaan myös aiempaa laajempina kokonaisuuksina. Palvelujen muotoiluun kiinnitetään huomiota entistä enemmän. Internetin ja mobiililaitteiden käytön yleistyminen on tuottanut kysyntää verkossa tapahtuvalle viestinnälle ja sisällöntuotannolle. Tämä on kasvattanut liike-elämää palvelevien yritysten markkinoita. Samaan aikaan kysyntä on muuttanut muotoaan perinteisemmillä palvelualoilla, kuten rahoituspalveluissa ja printtimedian alalla.

Tutkimus- ja kehittämistoimintaan panostaminen on säilynyt vahvana niin yrityksissä kuin julkisellakin sektorilla.

Matkailu ja vapaa-ajan palvelujen merkitys kasvaa varallisuuden ja vapaa-ajan lisääntyessä. Erityisesti eläköityminen lisää vapaa-ajan palvelujen kysyntää. Ulkomaalaisten matkailu Suomessa ja suomalaisten matkailu ulkomaille on lisääntynyt. Ympäristönäkökohdat voivat kuitenkin siirtää matkailun painopistettä lyhyempiin matkoihin.

Kiistanalaisimpia teemoja on julkisten palvelujen tuottaminen tulevaisuudessa. Miten ne rahoitetaan, missä laajuudessa sekä miten alueellisesta tasa-arvosta kyetään pitämään kiinni? Julkisten palvelujen tuotanto on riippuvainen yksityisen sektorin tuotannosta ja työllisyydestä. Erityisesti teollisuusvaltaisilla alueilla, jotka kärsivät rakennemuutoksesta, olisi tärkeää saada korvaavaa tuotantoa palvelurakenteen ylläpitämiseen.

Julkisrahoitteisia palveluja tuotetaan enenevässä määrin yksityisissä yrityksissä. Tämä ei lisää julkisen talouden rahoituspohjaa, mutta voi tuoda joustavuutta palvelutuotantoon. Myös yksityinen, hoiva- ja hyvinvointipalveluihin kohdistuva kysyntä on kasvanut.

Koulutus, terveydenhuoltopalvelut ja sosiaalipalvelut kattavat yhteensä noin 70 prosenttia kuntien ja kuntayhtymien julkisesta tuotoksesta. Kun kuntien ja kuntayhtymien kokonaistuottavuuden kehitys on ollut pääosin negatiivista vuodesta 2002 vuoteen 2008, on täten edellä mainittujen palvelujen kehittäminen edellytys toiminnan jatkuvuuden kannalta.

Koulutuspalveluiden alueellisesti tasa-arvoinen saatavuus on terveyspalveluiden tapaan haasteellista toteuttaa pitkien välimatkojen maassa. Korkeakoulutus keskittyy keskuksiin ja vetää perässään niin koulutettua työvoimaa kuin työpaikkoja.

Asiointialueet

Palveluasioinnin aluerakenteellisia kokonaisuuksia on tarkasteltu SYKEn laatimassa Yhdyskuntarakenteen toiminnalliset alueet Suomessa -raportissa (2012). Asiointialueiden lisäksi kuvassa 2.65 on esitetty asiointikeskukset ja niiden kokonaisasiointimäärä.

Asiointialueiden määrittely on tehty SYKEssä TNS Gallupin Suuri vaikutusaluetutkimus 2011 -aineiston perusteella. Noin 30 000 vastaajaa käsittävä aineisto sisältää tietoja siitä, mistä eri tuoteryhmien tuotteita tai palveluja on viimeksi hankittu ja milloin. Tältä pohjalta on muodostettu asiointialueita laskemalla kaikki 39 toimialan asiointi yhteen ja painottamalla asiointitaajuudella.

Keskuskunniksi on valittu kunnat, joissa vähintään 75 prosenttia asioinnista tapahtuu omassa kunnassa, sekä sellaiset kunnat, joissa vähintään 60 prosenttia asioinnista suuntautuu omaan kuntaan eikä mihinkään muuhun yksittäiseen kuntaan suuntaudu kymmentä prosenttia asioinnista. Lisäksi keskuskunnan edellytettiin kuuluvan asioinnin kohdekuntana kaikista kunnista eniten asioinnin kohteena olevan 50 prosentin joukkoon. Kuntaan tulevaan asiointiin lasketaan sekä oman kunnan asukkaiden asiointi että muualta tuleva asiointi. Yhteensä keskuskuntia ja sitä kautta asiointialueita rajautuu yhteensä 83.

Muut kunnat kuin keskuskunnat on pääosin liitetty sen kunnan asiointialueeseen, jossa asioidaan eniten. Asiointialueiden muodostamisessa on tämän lisäksi katsottu myös alueiden yhtenäisyyttä. Sellaisia kuntia, jotka eivät liity alueellisesti suoraan muuhun asiointialueeseen, on tarkasteltu erikseen. Keski-Suomen pohjoisosissa on kuntia, jotka eivät suuntaudu selkeästi mihinkään asiointikokonaisuuteen. Useissa kunnissa asiointiaineiston vastaajamäärä on lisäksi hyvin pieni.

Omiksi asiointialueikseen aluejaossa jää edelleen joitakin pieniä yksittäisiä kuntia. Jos tarkastelussa haettaisiin vielä laajempia seudullisia ja maakunnallisia asiointialueita, nämä pienten kuntien asiointialueet pitäisi liittää isomman keskuksen alueeseen hyvin heikonkin asiointiyhteyden perusteella.

Asiointikeskukset on laskettu taajamapohjaisesti siten, että kuhunkin taajamaan on summattu kaikkien niiden kuntien asiointi, joiden alueella kyseinen taajama on suurin taajama. Näin esimerkiksi suurilla kaupunkiseuduilla on laskettu kaikkien niiden kuntien asiointisumma, jonne keskustaajama merkittävästi ulottuu. Tummanpunaisella värillä on merkitty niiden taajamien asiointi, jotka toimivat asiointialueidensa keskuksina.

Erikoistavarakaupan asiointialueita on rajattu yhteensä 74 kappaletta (kuva 2.66). Alueiden keskuksina ovat kunnat, joissa erikoiskaupan asioinnista yli puolet tapahtuu omassa kunnassa. Tällaisia kuntia on yhteensä 72. Ahvenanmaa ei taas ole mukana asiointitiedoissa, mutta maakunnasta on tässä muodostettu yksi asiointialue.

Kuva 2.65. Asiointikertojen laskennallinen määrä keskustaajamissa ja asiointialueet.

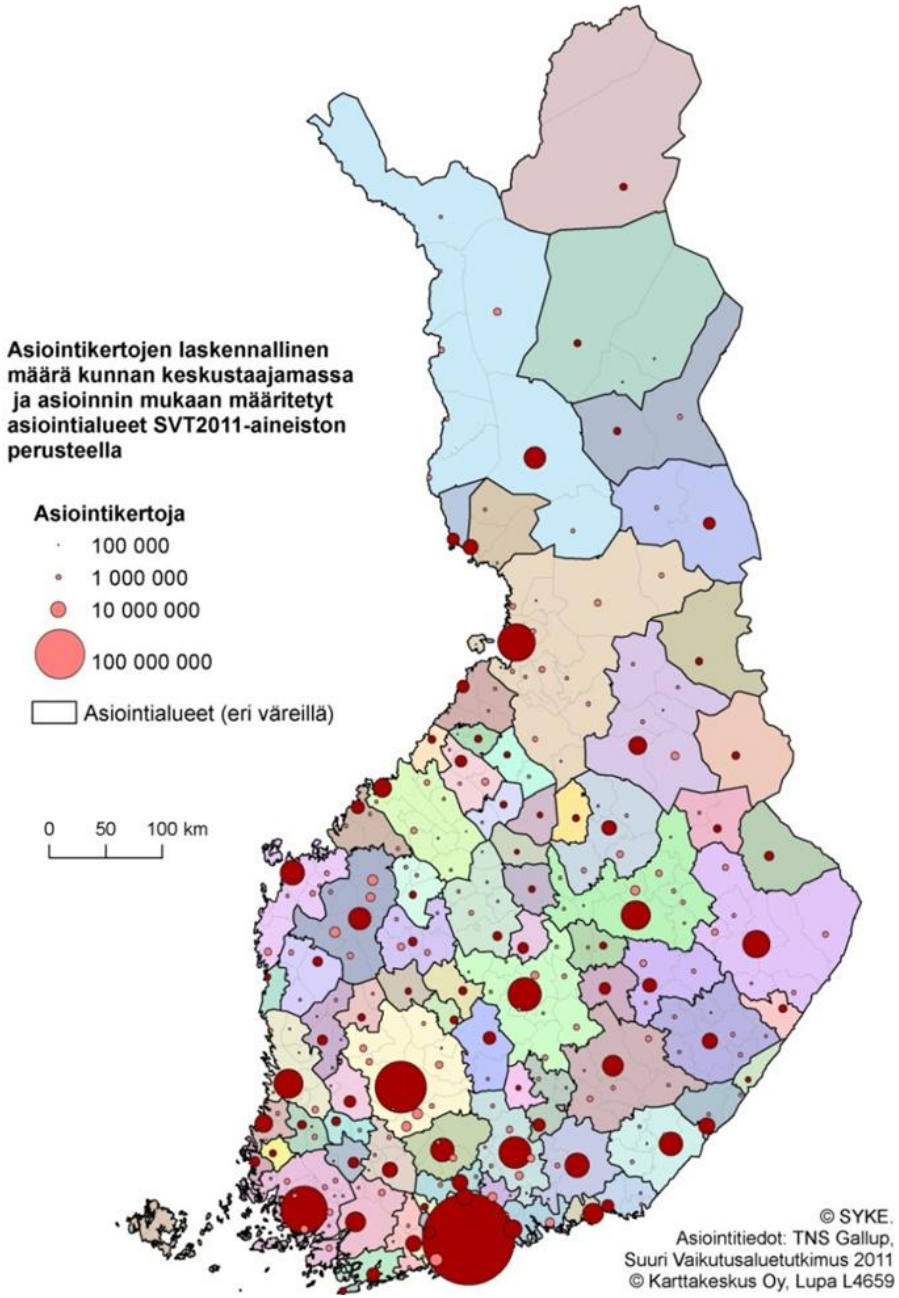

Kuva 2.66. Erikoistavarakaupan asiointikerrat ja asiointialueet.

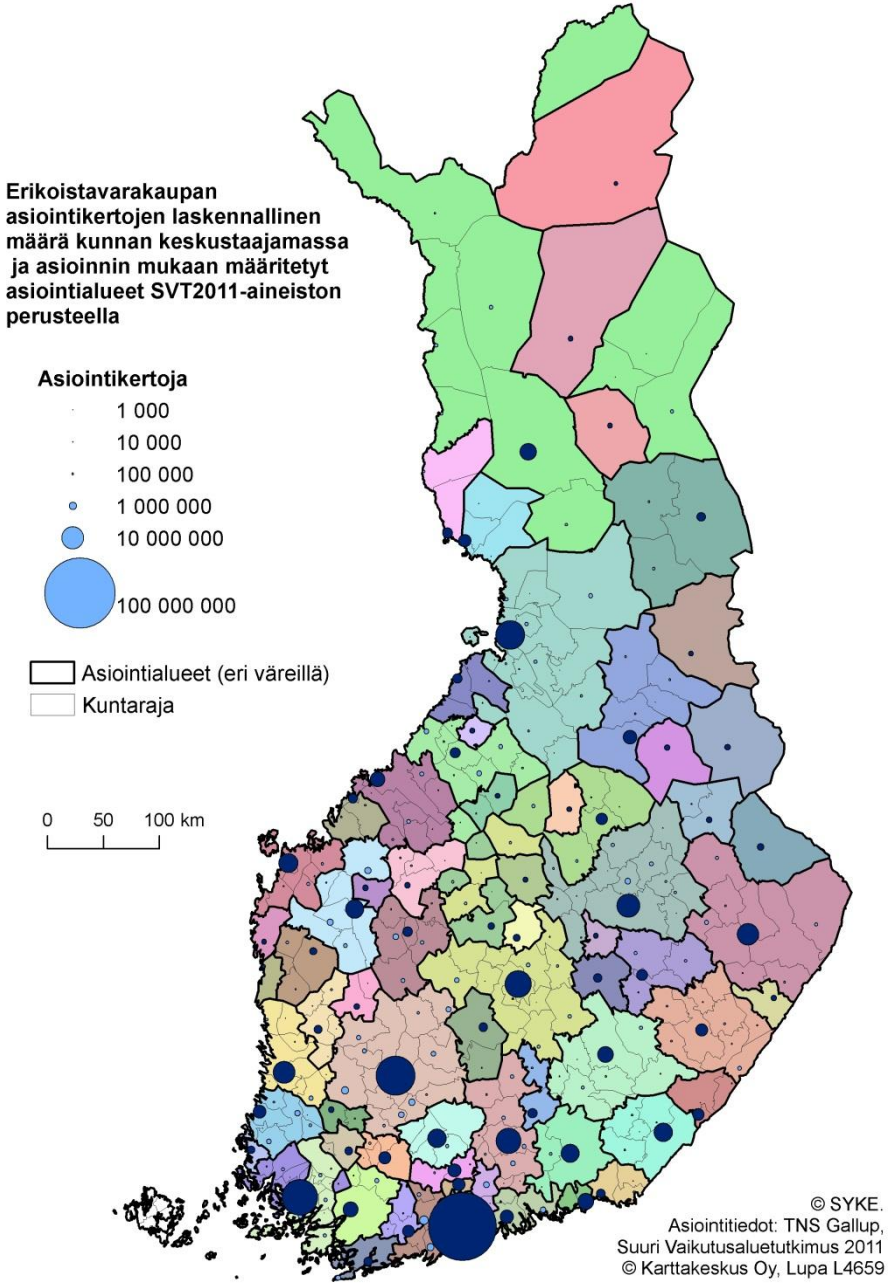

Erikoiskaupan asiointi on päivittäistavarakauppaa tai julkisia lähipalveluita huomattavasti keskittyneempää. Monien kaupunkikeskusten asiointialue on laaja. Myös Ylivieskan ja Kuusamon kaltaisilla pikkukaupunkikeskuksilla on suhteellisen laaja asiointialue, koska etäisyys suuriin keskuksiin on huomattava.

Kaupunkiseutukeskukset ja maaseudun palvelukeskittymät

Palvelujen saavutettavuus muutoksessa – Maaseudun vakituisten ja vapaa-ajan asukkaiden palveluympäristön kehityssuunnat ja uudet mahdollisuudet -tutkimusraportissa (Rehunen et al. 2012) on määritelty keskusverkkoa maaseudun palvelujen saavutettavuuden näkökulmasta. Tarkastelussa on otettu huomioon yleisimmin käytettyjä julkisia ja yksityisiä palveluja, erityisesti kaupan palveluja.

Kaupunkiseutukeskuksissa on laajasti erikoispalveluja, suuria kaupan yksiköitä ja laaja asiointialue. Pikkukaupunkikeskukset ovat pienten seutujen keskuksia, joissa palveluvalikoima on melko monipuolinen. Kaupunkiseutujen ulkopuolella palveluverkko rakentuu yhä vahvemmin nykyisten ja entisten kuntakeskusten varaan. Asioinnin kannalta on tärkeää, että tarvittavat palvelut saadaan samasta paikasta.

Maaseudun kuntatason palvelukeskittymistä voidaan tunnistaa laajemman palveluvalikoiman keskukset, joissa toimii ruokakauppana yleensä isompi supermarket ja muukin peruspalveluvalikoima on laaja, ja toisaalta pienemmät palvelukeskittymät, joissa on useita palveluja, mutta kauppa on yleensä kooltaan pieni ja osa yleisimmin käytetyistä palveluista puuttuu.

Kuva 2.67. Kaupunkikeskukset ja maaseudun palvelukeskittymät. (Rehunen et al. 2012)

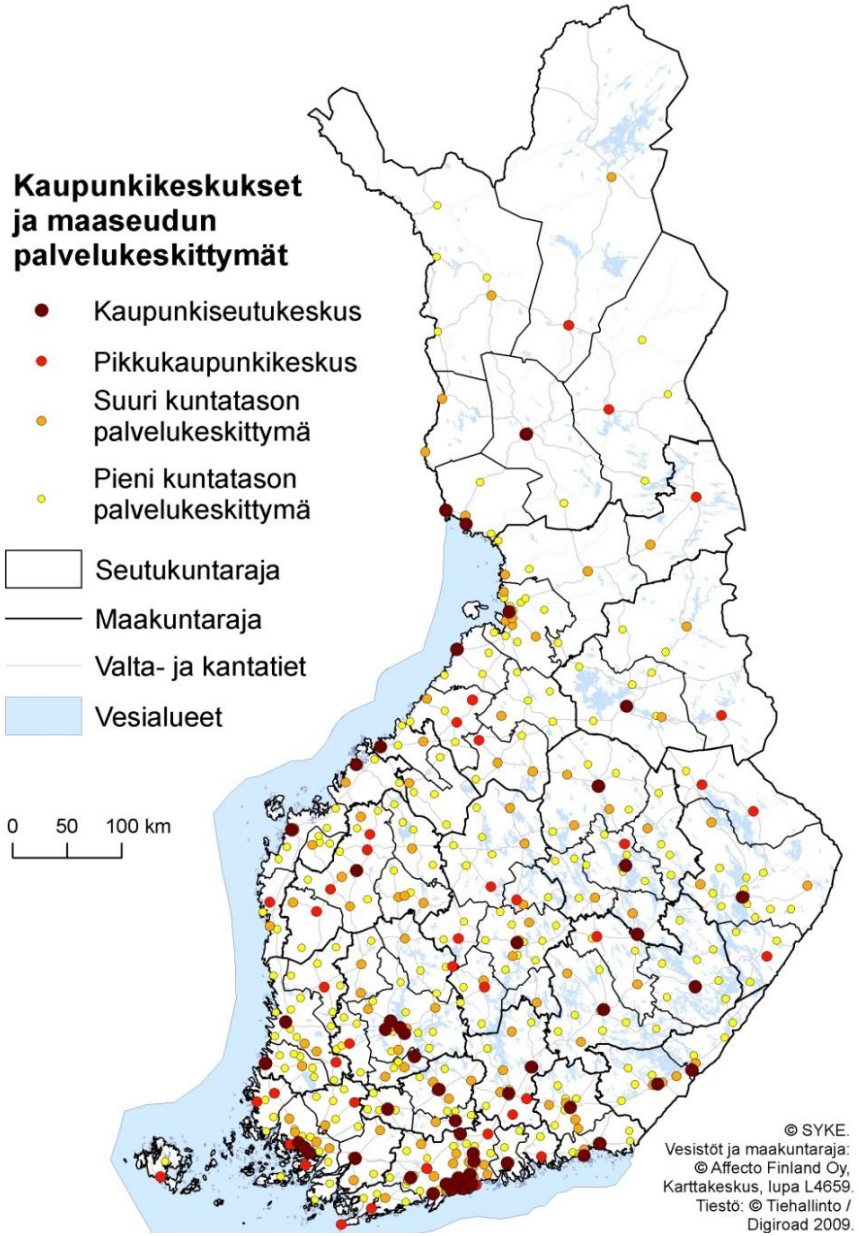

Kuva 2.68. Kaupunkiseutukeskusten, pikkukaupunkikeskusten ja isojen kuntatason palvelukeskittymien ja pienten kuntatason palvelukeskittymien saavutettavuus aikaetäisyytenä. Tarkastelu on laadittu maaseudun palvelujen saavutettavuuden analysoinnin näkökulmasta. Alemman tason keskukset sisältävät myös kaikki ylemmän tason keskukset. (Rehunen et al. 2012)

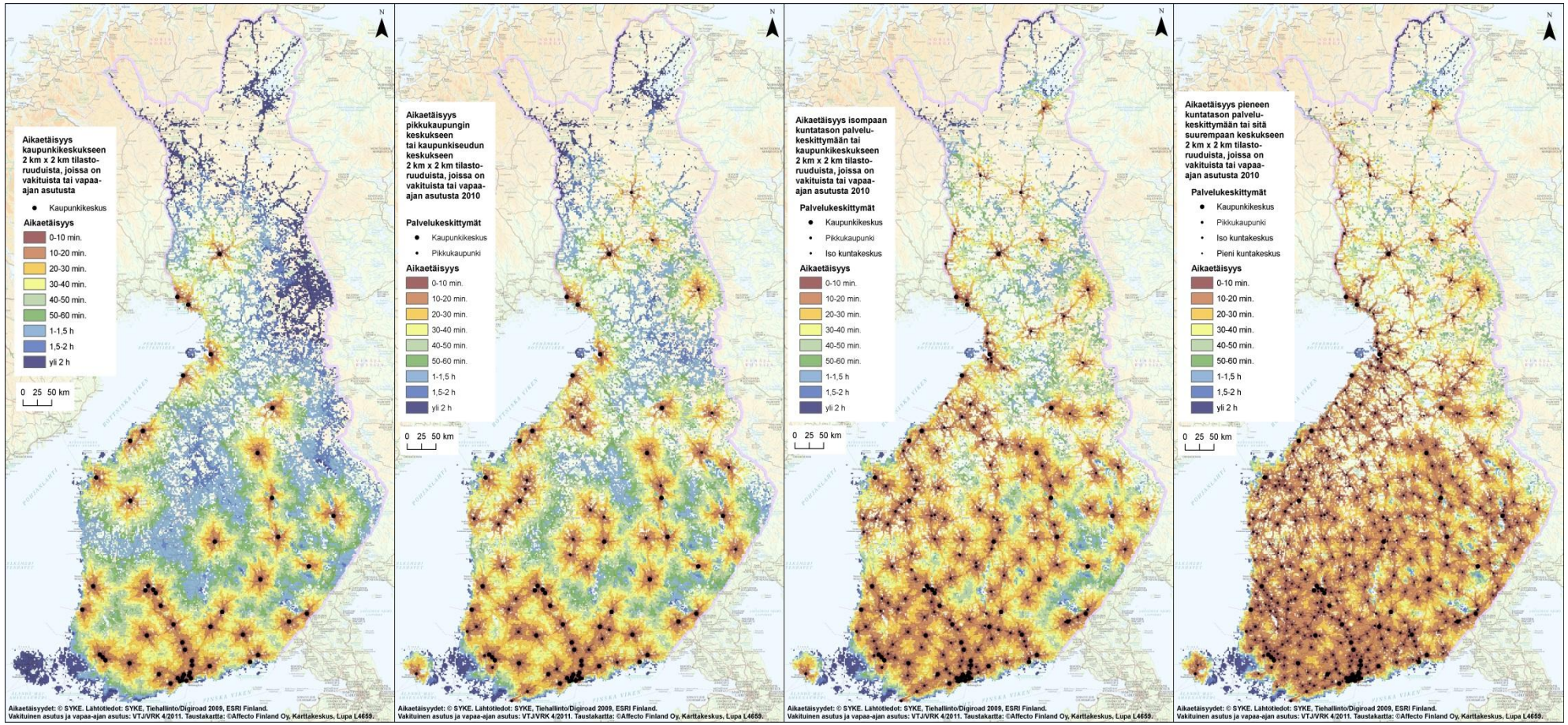

Erikokoisten keskusten merkitys lähiseudun keskuksina vaihtelee maan eri osien välillä (Rehunen et al. 2012). Etelä- ja Lounais-Suomen maakunnissa kaupunkiseutu- ja pikkukaupunkikeskusten puolen tunnin saavutettavuusalue kattaa lähes koko maakunnan.

Pikkukaupunkikeskusten saavutettavuusalueilla on paljon merkitystä myös Etelä-Pohjanmaalla, Kalajokilaaksossa, Keski-Suomessa ja Pohjois-Karjalassa. Kaukana kaupunkiseutukeskuksista sijaitsevat pikkukaupungit, kuten Kuusamo, ovat laajan alueen pääasiallisia palvelukeskuksia.

Iso kuntatason palvelukeskittymä on tärkein lähikeskus suurempien keskusten välialueilla esimerkiksi Etelä-Pohjanmaan ja Pirkanmaan raja-alueilla, Keski-Suomen pohjoisosissa sekä Itä-Suomen maakunnissa.

Pienten kuntatason palvelukeskittymien rooli oli suuri varsinkin Itä-Suomen maakunnissa, joissa monin paikoin suurin keskus puolen tunnin etäisyydellä on pieni kuntatason palvelukeskittymä.

Pohjois-Suomessa kaikilla erikoisilla keskuksilla on tärkeä merkitys saavutettavuuden kannalta, sillä keskusten sijaitessa harvassa niiden puolen tunnin saavutettavuusvyöhykkeet eivät mene paljon päällekkäin.

Yli puolen tunnin etäisyydellä mistä hyvänsä keskuksesta sijaitsevat alueet painottuvat Pohjois-Suomeen, rannikolle, itärajan tuntumaan ja suurimpien järvialueiden yhteyteen.

Kuva 2.69. Suurimman enintään puolen tunnin etäisyydellä olevan palvelukeskittymän koko. (Rehunen et al. 2012)

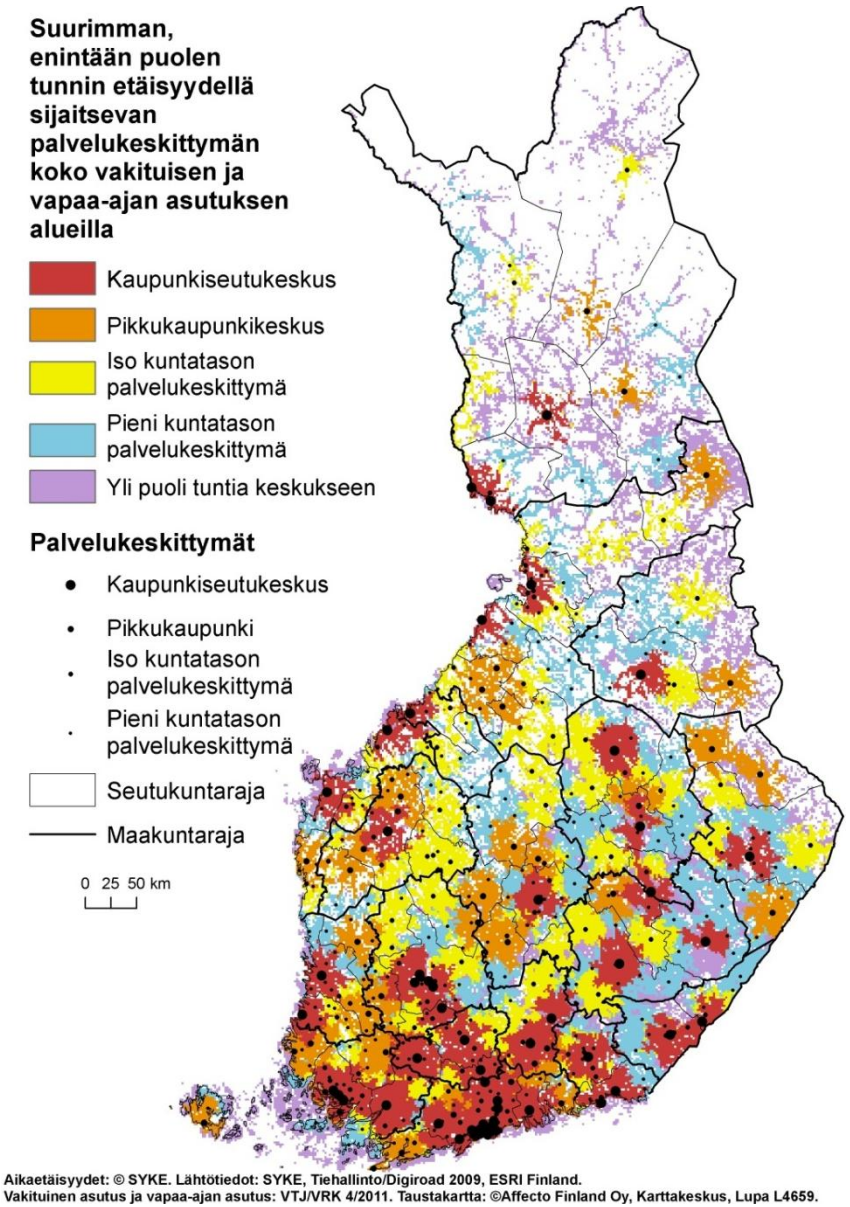

Matkailu

Matkailupalvelut on maaseutuvaltaisten alueiden tärkein kehittyvä työllistäjä. Erityisesti Itä- ja Pohjois-Suomessa suuret matkailukeskukset ovat seututasolla tärkeitä työllistäjiä, ja venäläisten voimakkaasti kasvava matkailu vahvistaa tätä kehitystä. Toinen merkittävästi kasvava ryhmä ovat virolaiset matkailijat, joiden osuudesta suuri osa on työmatkailua.

Hotellien ja muiden majoitusliikkeiden kapasiteetti painottuu suuriin kaupunkeihin ja toisaalta matkailukeskuksiin. Suurimmissa matkailukeskusseutukunnissa hotellipaikkojen määrä on suurempi kuin monilla suurilla ja keskisuurilla kaupunkiseutukunnilla. Vapaa-ajan asuinrakennusten kerrosala on koko maassa yli viisinkertainen hotellien ja majoitusrakennusten kerrosalaan verrattuna. Vapaa-ajan asuntojen käyttöaste on kuitenkin alhaisempi. Vapaa-ajan asuntojen omistajat viettävät Kesämökkibarometri 2009:n mukaan noin viidesosan vuodesta vapaa-ajan asunnoillaan (Nieminen 2009). Vaikka kaikki mökkeilijät eivät liene yhtä aktiivisia kuin barometrin vastaajat, on vapaa-ajan asuminen silti hyvin merkittävä matkailun ja asumisen muoto Suomessa. Suurin vapaa-ajan asuntojen kerrosala sijaitsee etelärannikon ja eteläisen Järvi-Suomen seutukunnissa.

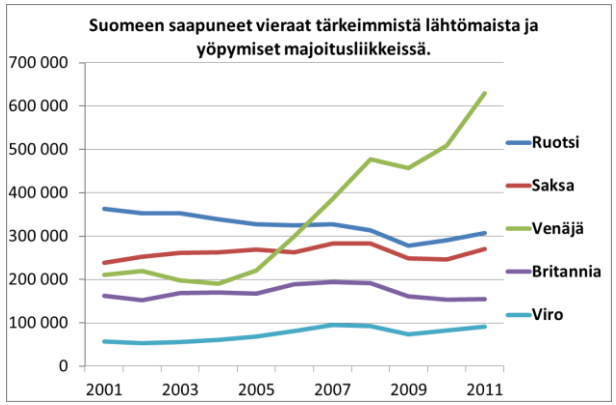

Kuva 2.70. Hotellien ja muiden majoitusrakennusten kerrosala. (VTJ/VRK 4/2012).

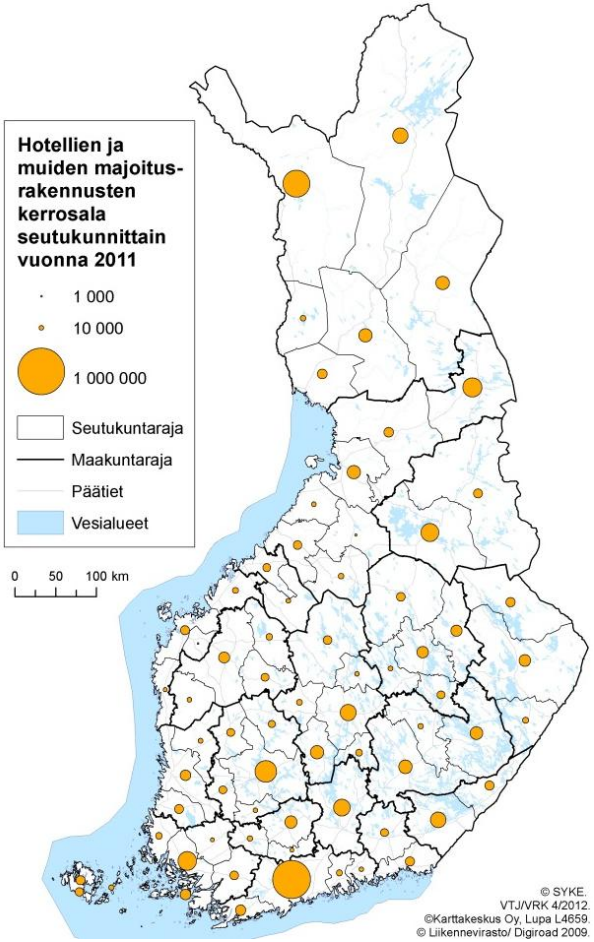

Kuva 2.71. Vapaa-ajan asuinrakennusten kerrosala. (VTJ/VRK 4/2012).

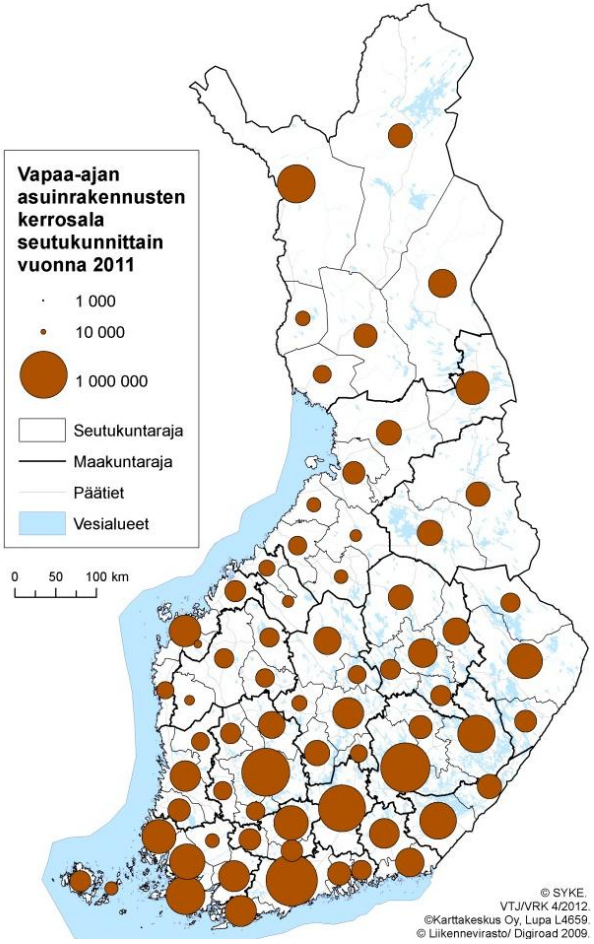

Kuva 2.72. Suomeen saapuneet ulkomaiset matkailijat (joilla vähintään yksi yöpyminen Suomessa) tärkeimmistä lähtömaista ja yöpymiset vuosina 2001 – 2011. (Majoitustilasto,Tilastokeskus).

Koulutus

Toisen asteen ja korkea-asteen koulutuspaikat kokoavat nuoria aikuisia kaupunkikeskuksiin. Korkea-asteen koulutuspaikat sijoittuvat hyvin pitkälti suurimpiin kaupunkeihin. Koulutuspaikkaverkostoon kohdistuu monenlaisia muutospaineita. Lukio-opetus on loppunut tai loppumassa joiltakin pieniltä paikkakunnilta. Ammatillisten oppilaitosten ja ammattikorkeakoulujen aloituspaikkoihin kohdistuu myös karsintaa. Etenkin väestöään menettävillä seutukunnilla on paine aloituspaikkojen vähenemiseen. Myös sellaiset suuremmat keskukset, jotka kokoavat uusia opiskelijoita vähenevän väestön seuduilta, voivat kokea toiminnan supistuksia. Kasvavilla kaupunkiseuduilla ongelmana voi osittain olla aloituspaikkojen puute. Oppilaitokset saavat osan opiskelijoista ulkomailta. Ulkomaalaisten opiskelijoiden määrässä voi tapahtua nopeitakin muutoksia tarjonnan ja opintojen maksuttomuuden tai maksullisuuden mukaan.

Ammatillisen koulutuksen opiskelupaikkojen määrää on lisätty voimakkaasti viime vuosina. Lukioiden aloituspaikkojen määrää on taas vähennetty suurimmassa osassa seutukuntia.

Kuva 2.73. Perusasteen uusien opiskelupaikkojen määrä vuonna 2011. (Tilastokeskus, Oppilaitosten opiskelijat ja tutkinnot 2013*)*

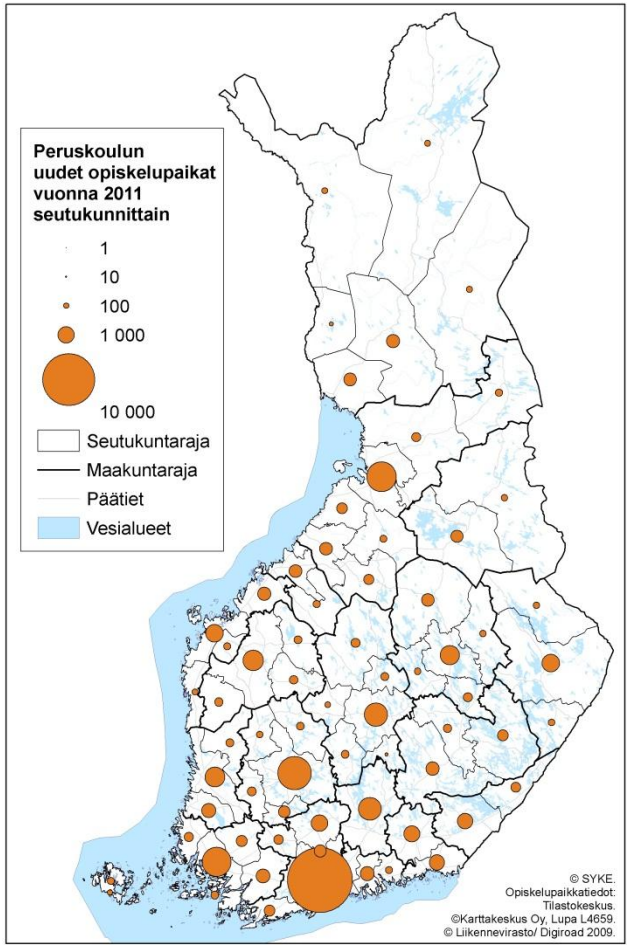

Kuva 2.74. Lukioasteen uusien opiskelupaikkojen määrä vuonna 2011. (Tilastokeskus, Oppilaitosten opiskelijat ja tutkinnot 2013*)*

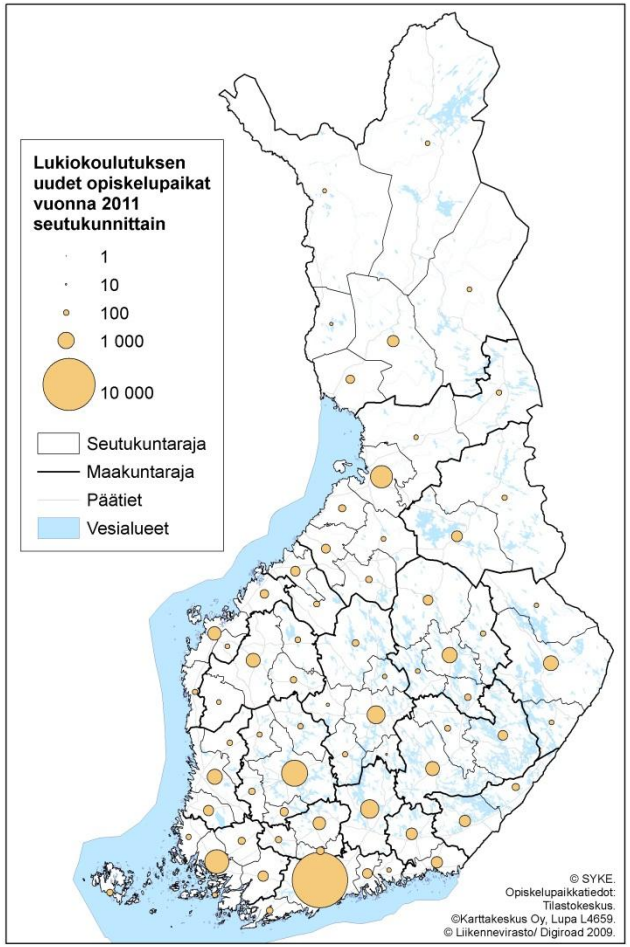

Kuva 2.75Ammatillisen koulutuksen uusien opiskelupaikkojen määrä vuonna 2011. (Tilastokeskus, Oppilaitosten opiskelijat ja tutkinnot 2013*)*

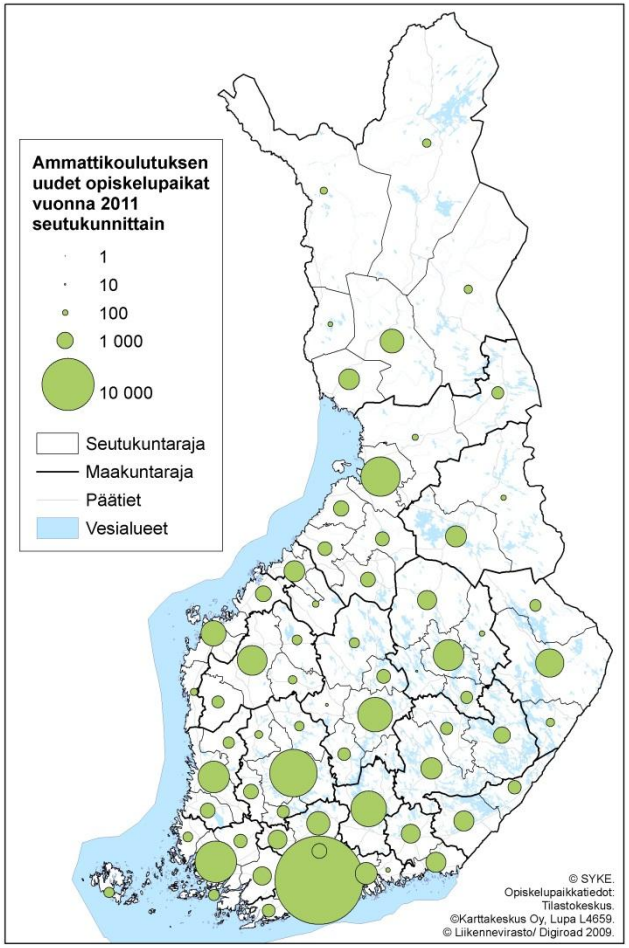

Kuva 2.76. Ammattikorkeakoulujen uusien opiskelupaikkojen määrä vuonna 2011. (Tilastokeskus, Oppilaitosten opiskelijat ja tutkinnot 2013*)*

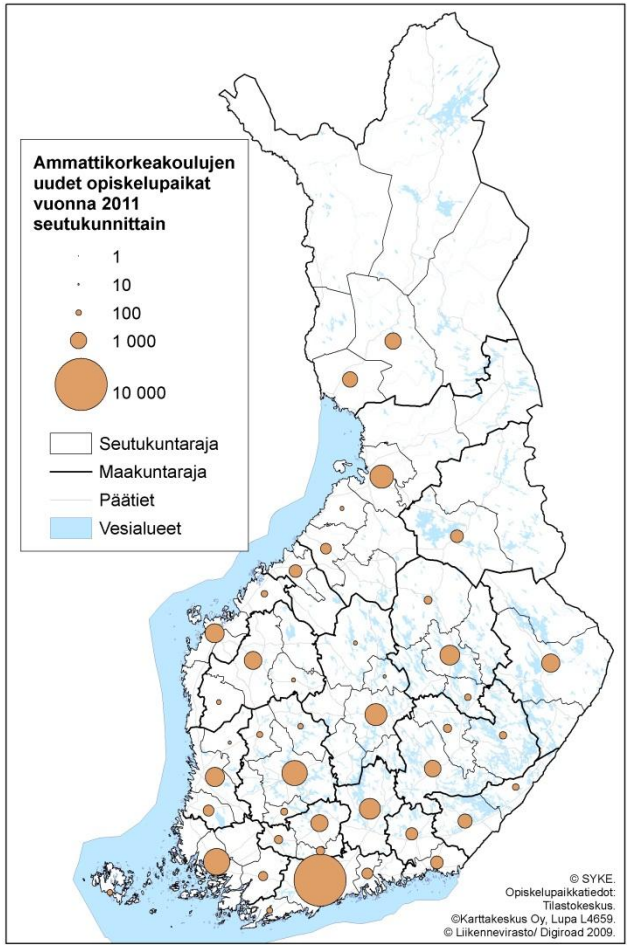

Kuva 2.77. Yliopistokoulutuksen uusien opiskelupaikkojen määrä vuonna 2011. (Tilastokeskus, Oppilaitosten opiskelijat ja tutkinnot 2013*)*

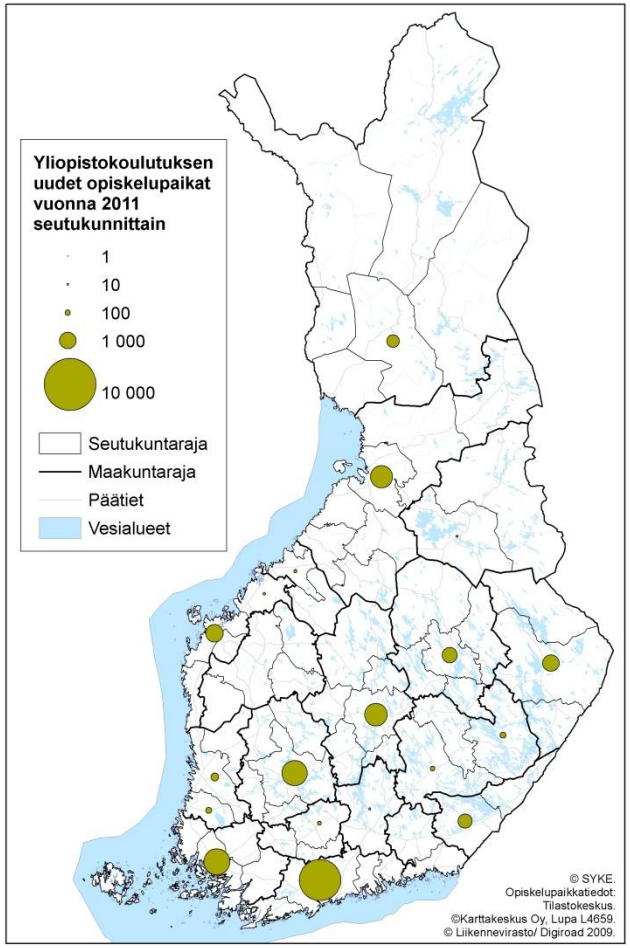

Kuva 2.78. Perusasteen uusien opiskelupaikkojen määrän muutos vuosina 2004–2011. (Tilastokeskus, Oppilaitosten opiskelijat ja tutkinnot 2013*)*

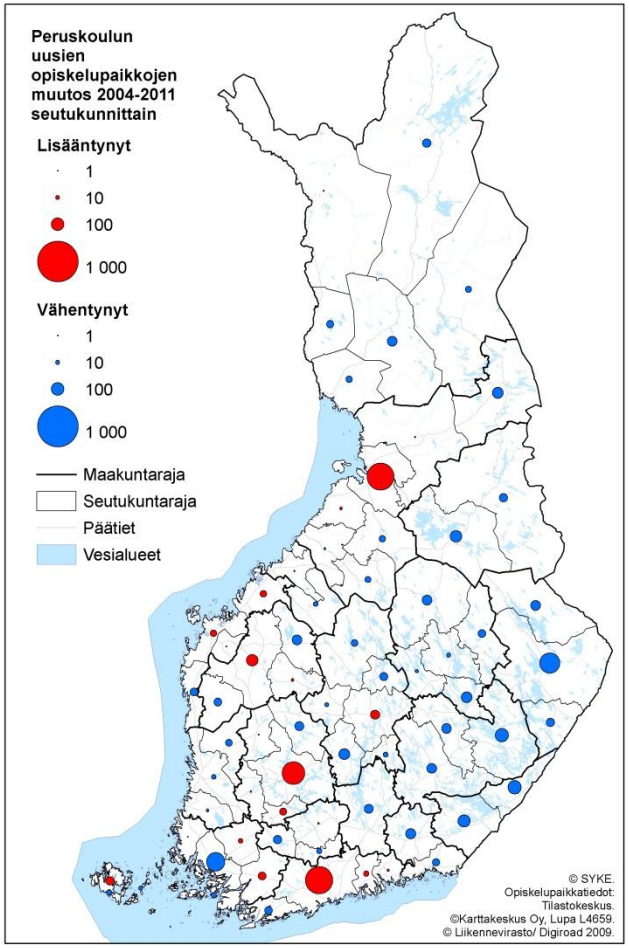

Kuva 2.79. Lukioiden uusien opiskelupaikkojen määrän muutos vuosina 2004–2011. (Tilastokeskus, Oppilaitosten opiskelijat ja tutkinnot 2013*)*

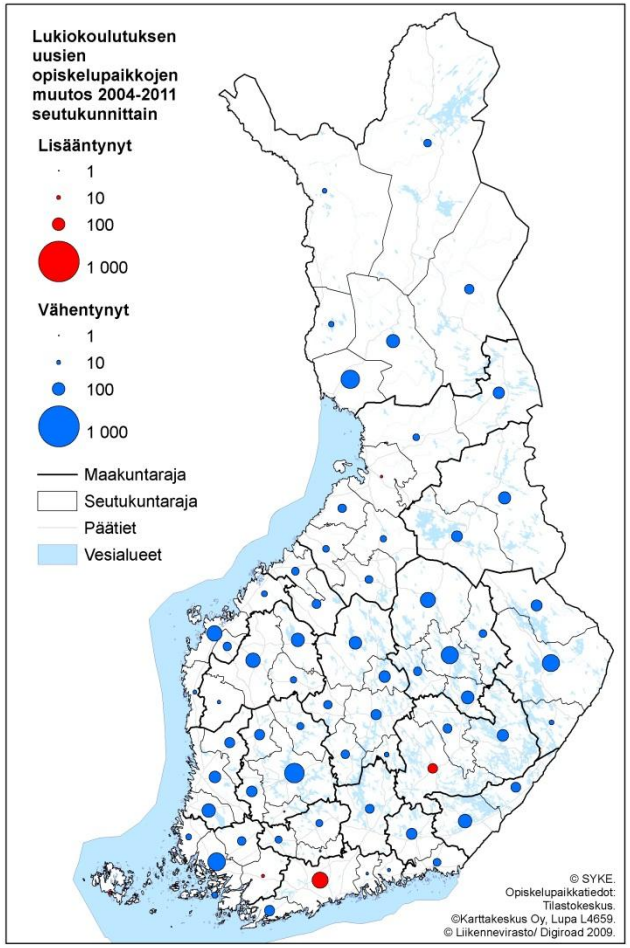

Kuva 2.80. Ammatillisen koulutuksen uusien opiskelupaikkojen määrän muutos vuosina 2004–2011. (Tilastokeskus, Oppilaitosten opiskelijat ja tutkinnot 2013*)*

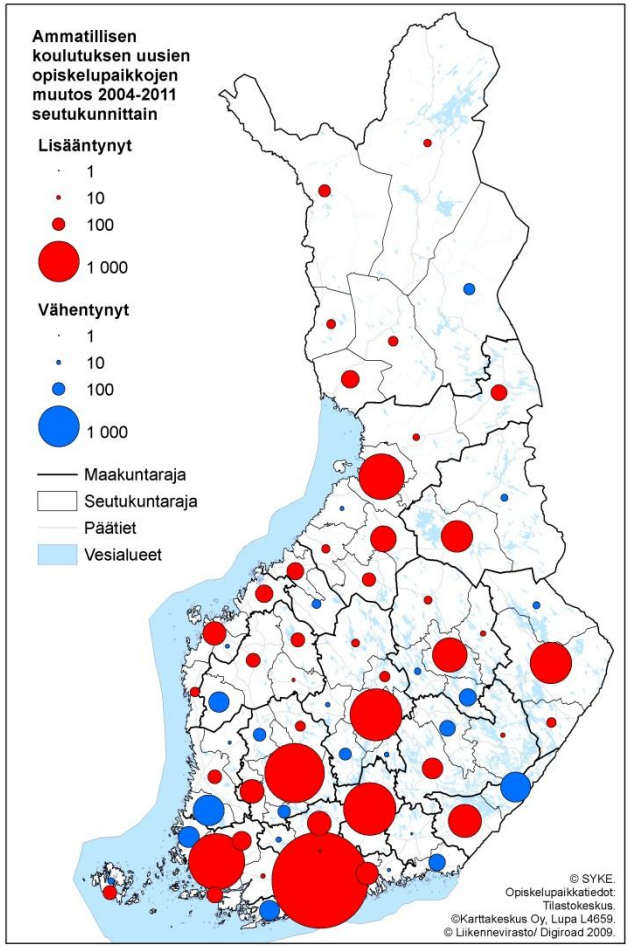

Kuva 2.81. Ammattikorkeakoulujen uusien opiskelupaikkojen määrän muutos vuosina 2004–2011. (Tilastokeskus, Oppilaitosten opiskelijat ja tutkinnot 2013*)*

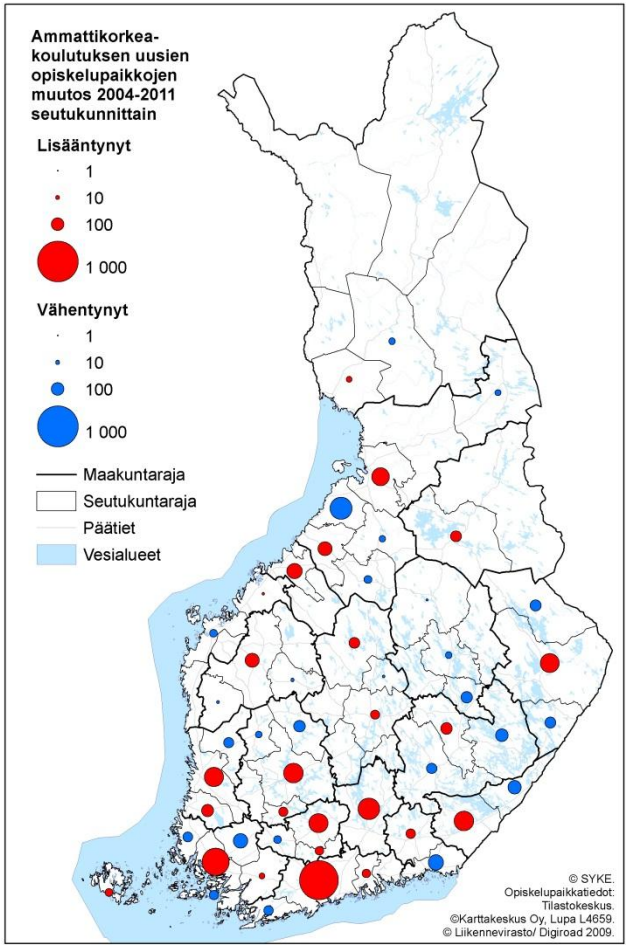

Kuva 2.82. Yliopistojen uusien opiskelupaikkojen määrän muutos vuosina 2004–2011. (Tilastokeskus, Oppilaitosten opiskelijat ja tutkinnot 2013*)*

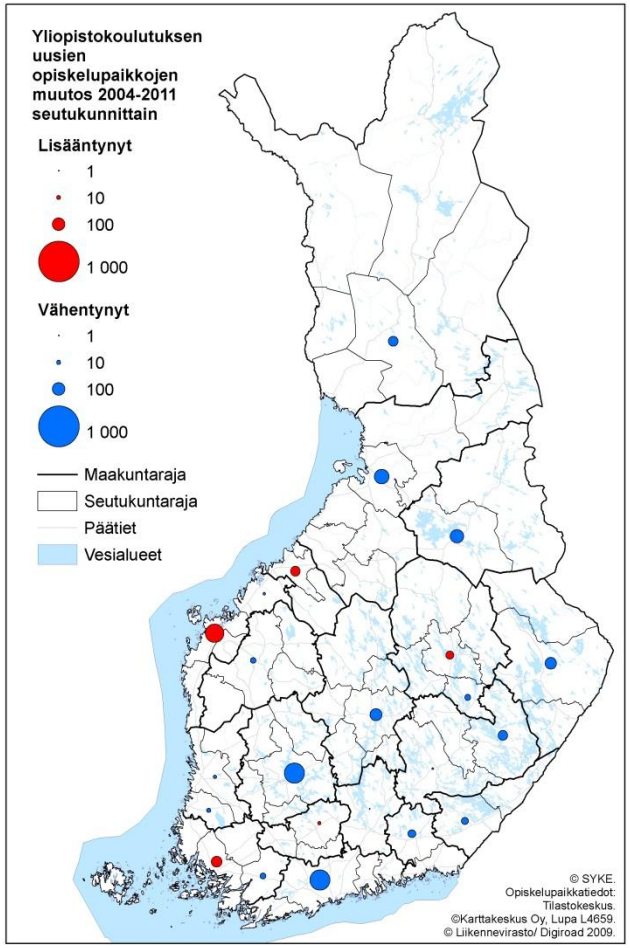

2.4.3. Yritysrakenne

Suomessa on noin 320 000 yritystä, joista suurin osa on alle 4 henkilöä työllistäviä pienyrityksiä. Yritysrakenne on viime vuosikymmenten aikana muuttunut huomattavasti, sillä pienten yritysten määrä on kasvanut 1990-luvun alusta yli 100 000 yrityksellä. Myös alle 50 henkilöä työllistävien pk-yritysten määrä on kasvanut selvästi. Mikroyritysten roolia on kasvattanut erityisesti palvelutoimialan kasvu, joka on lisännyt pienten yritysten toimintamahdollisuuksia. Myös osa teollisuuden työpaikoista on siirtynyt palvelusektorille, sillä monia teollisuuden ulkoistettuja toimintoja hoitavat nyt pienet palveluntuottajat. Suurista teollisuusyrityksistä vähentyneet työpaikat ovat lisänneet yrittäjyyttä ja pienten yritysten lukumäärää. Innovaatiotoiminta, start-up-yritysten kehittäminen ja yrittäjyys ovat myös yhteiskunnallisen ohjauksen kiinnostuksen alueita, joista pyritään muodostamaan Suomen elinkeinoelämälle yksi tulevaisuuden peruspilareita.

Yritysten toimintaympäristö on globaalistuvilla markkinoilla muuttunut huomattavasti. Yritysverkoston merkitys on kansainvälisillä markkinoilla toimiville yrityksille suuri. Yrityskoon painottuessa yhä enemmän pk- ja mikroyrityksiin menestyminen globaaleilla hankinta- ja markkina-alueilla edellyttää verkostoitumista, jossa yritysten tuotantorakenteet ja osaamisalueet täydentävät toisiaan. Aluerakenteen kannalta tällainen kehityssuunta tukee vahvojen toimialaklustereiden muodostumista. Hyvä esimerkki tästä on Ylä-Savoon syntynyt koneteollisuuden keskittymä, joka muodostuu globaaleilla markkinoilla toimivista verkostovetureista ja niiden ympärille muodostuneista järjestelmä- ja komponenttitoimittajien verkostosta. Erilaisin verkostomallein pk-yritykset saavuttavat paremmin kyvykkyyksiä tarjota kokonaispalveluja yksittäisten komponenttien sijaan ja siten vahvistaa asemiaan ja mahdollisuuksiaan globaaleilla markkinoilla.

Kuva 2.83. Yritysrakenteen toimintaympäristön keskeisiä muutostekijöitä.

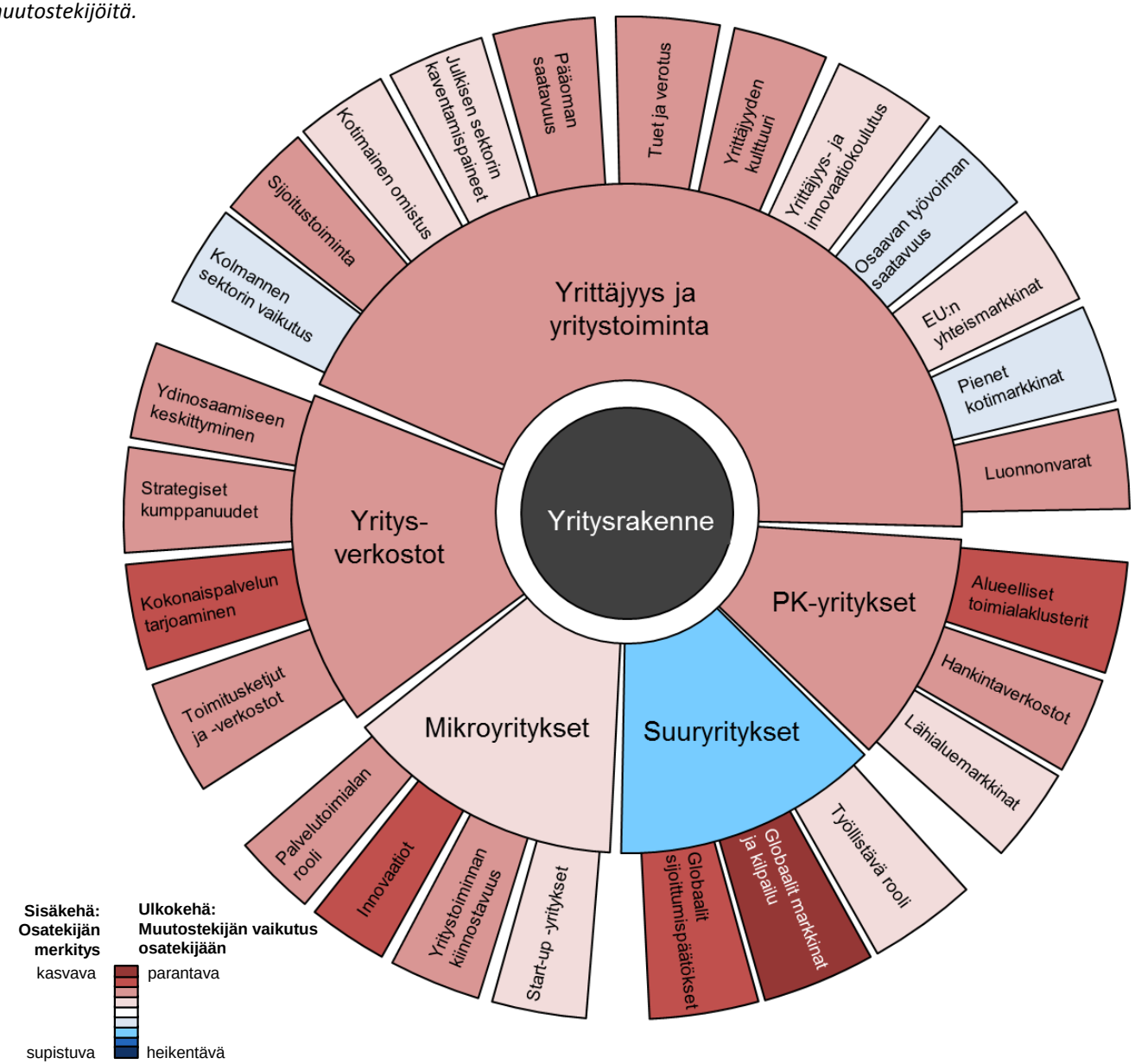

Vuonna 2010 palvelualojen osuus kaikista työpaikoista oli 73 %. Alkutuotannon, eli maa-, metsä- ja kalatalouden, työpaikkojen osuus oli 4 %. Palvelualalla työskentelevistä 37 prosentin työnantaja kuului julkiselle sektorille (kunta, valtio). Maakunnittain tarkasteltuna palveluiden osuus elinkeinoista oli suurin Uudellamaalla (82 %), Ahvenanmaalla (81 %) ja Lapissa (73 %). Alkutuotantovaltaisimmat maakunnat olivat Etelä-Pohjanmaa ja Keski-Pohjanmaa, joissa maa- ja metsätalouden sekä kalatalouden työpaikkojen osuus oli 10 ja 9 % kaikista työpaikoista. Jalostuksen toimialojen osuus työpaikoista oli korkein Satakunnassa (31 %) ja Pohjanmaalla (30 %).

Koko maassa palvelualojen työpaikoista yhteensä 37 % toimi julkisella sektorilla (kunta, valtio). Julkisen sektorin osuus palveluista oli suurin Pohjois-Karjalassa (48 %) ja Lapissa (46 %). Julkisen sektorin osuus palveluista oli alhaisin Uudellamaalla (30 %). Julkisen ja yksityisen sektorin osuuksista eniten yhteiskunnallista keskustelua on herättänyt terveyspalveluiden yksityistäminen. Julkisten terveys- ja sosiaalipalveluiden osuus kaikista toimialan työpaikoista oli vuonna 2010 suurin Ahvenanmaalla (91 %), Pohjanmaalla (82 %) sekä Etelä-Pohjanmaalla (80 %). (Tilastokeskus 2012)

Kuva 2.84. Työlliset toimialoittain. (Tilastoskeskus)

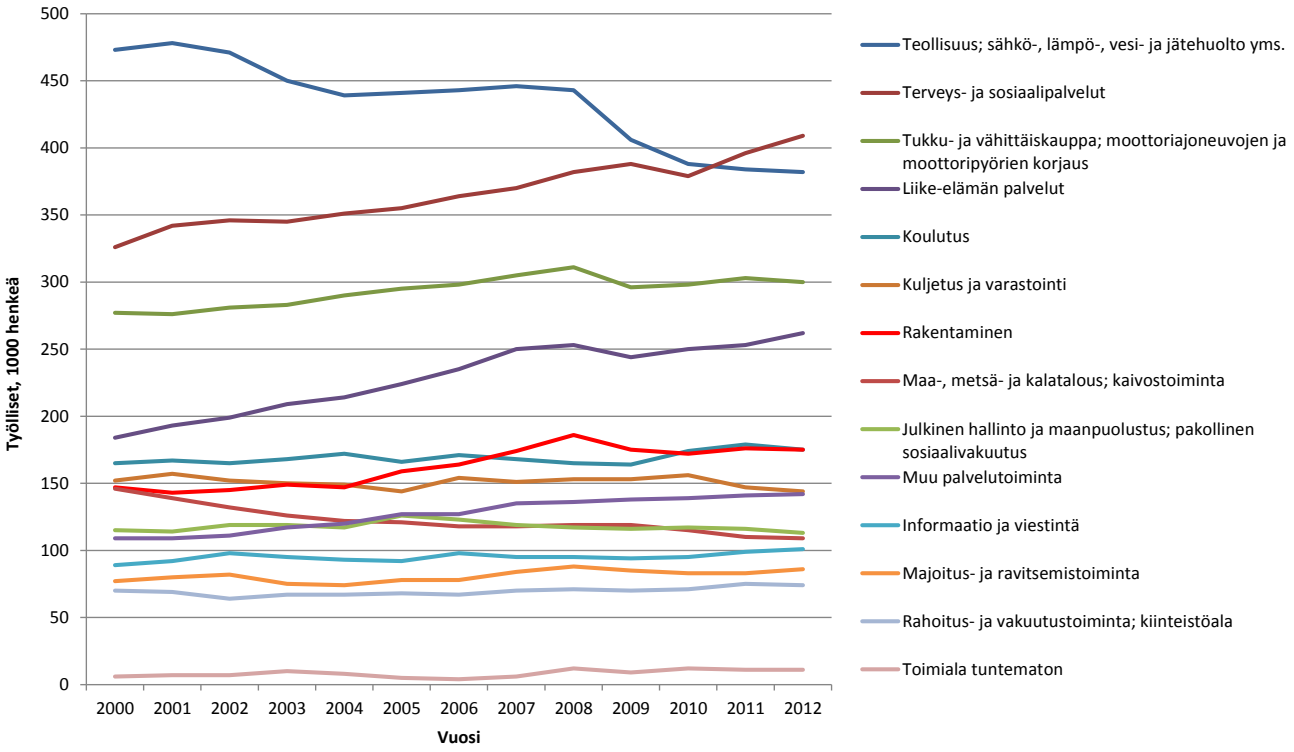

Kuva 2.85. Yrityskoon muutos Suomessa 1993–2011. (Tilastokeskus)

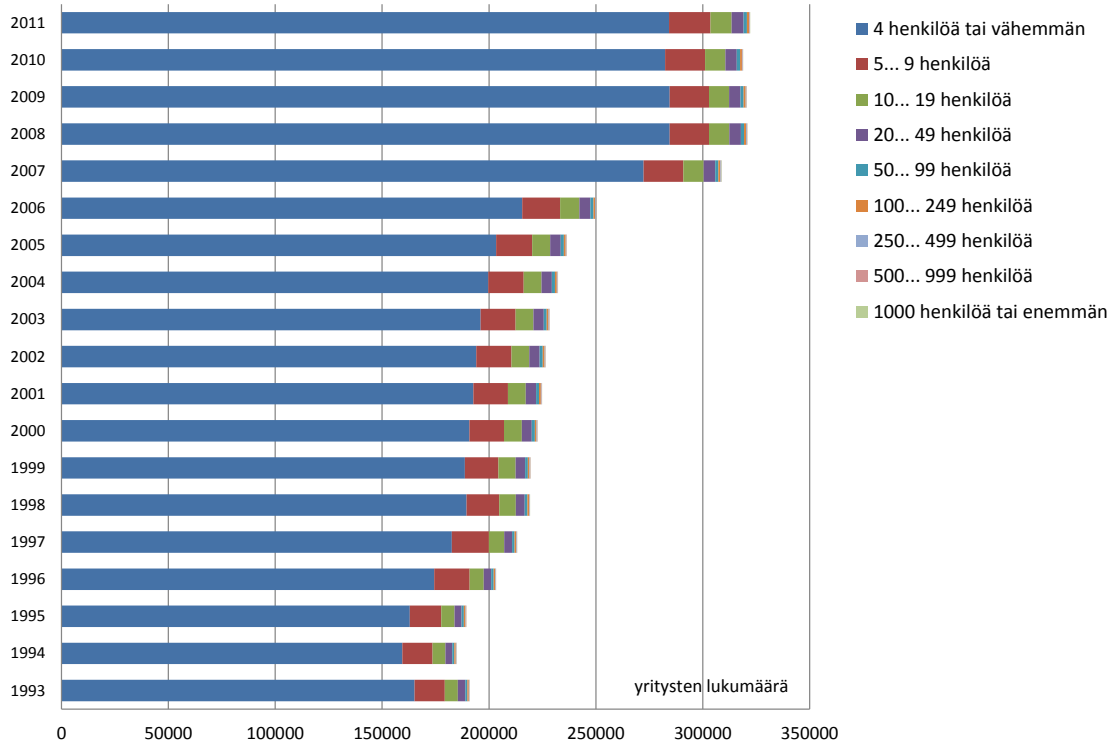

Kuva 2.86. Kasvuyritykset ELY-keskusalueittain tarkastelujaksolla 2007-2010. (TEM 2012b)

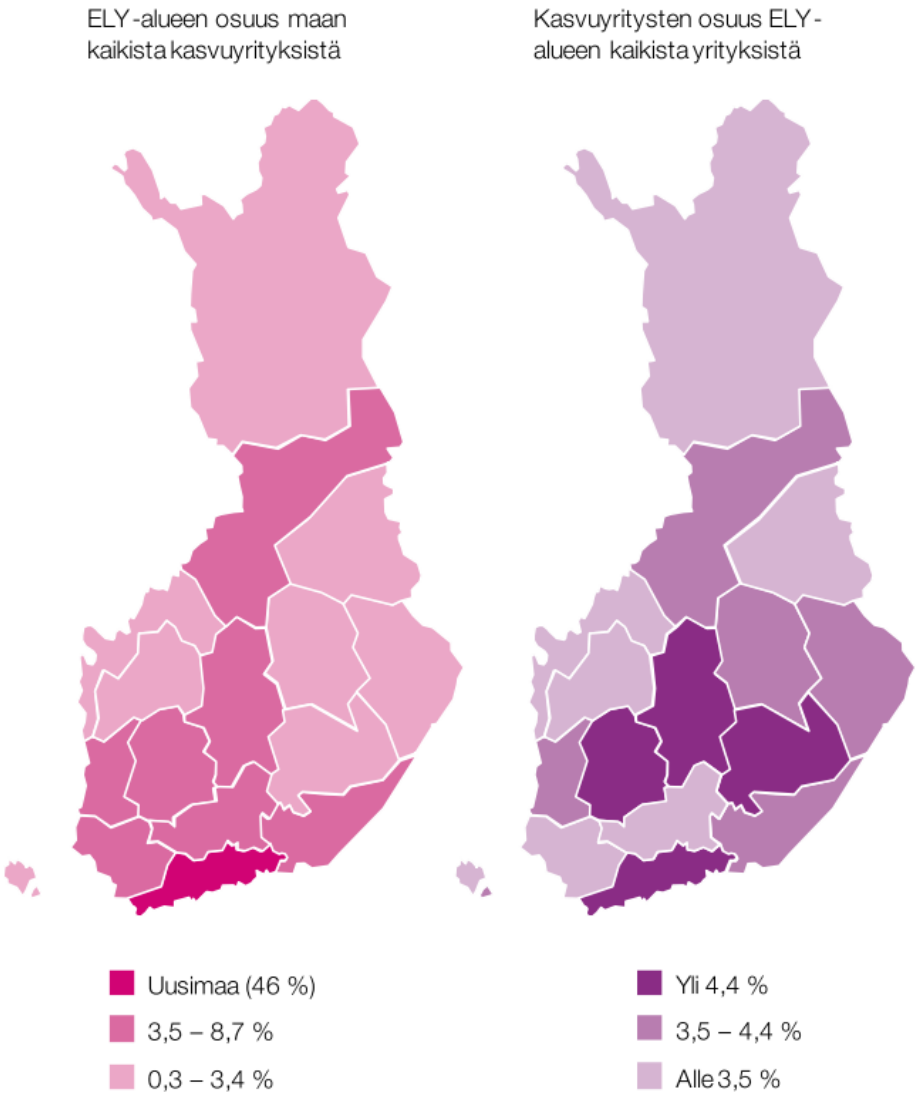

Kasvuyritys:
Lähtötyöllisyys on vähintään 10 henkeä ja seuraavana kolmena vuonna työllisyyden keskimääräinen vuosikasvu ylittää 20 %. Vähimmillään kymmenen hengen yritys kasvaa kolmessa vuodessa 17,3 hengen yritykseksi. (TEM 2012b)

Kuva 2.87. Yritysten työllistävyys ja määrä kokoluokittain vuonna 2011. (Tilastokeskus)

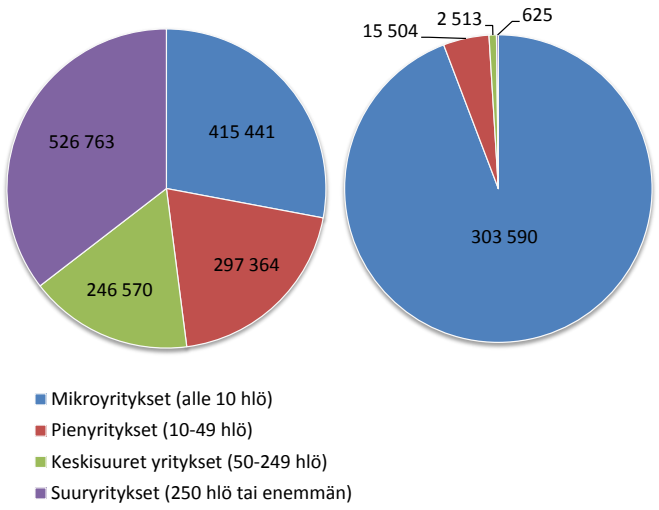

Yritystuet

Valtio myöntää tukia yrityksille avustuksina, lainoina ja takauksina. Tukien määrä on kasvanut yli 50 % viimeisen kymmenen vuoden aikana. Valtion tuet olivat vuonna 2011 noin 1230 milj. euroa. Yrityksiä tuetaan myös yrityspalveluilla, joissa työskentelee noin 4 400 henkeä. Kuntien maksamat yrityspalvelut kattavat tästä suurimman osan. Kunnilla on siis yrityspalveluiden tarjoajana suuri rooli, kun taas valtio vastaa avustuksista, lainoista ja takauksista. (TEM 2012c)

Kasvualojen tukemiseen ja uusin yritysten perustamiseen liittyvien tukien lisäksi myös muilla elinkeinoelämän tuilla saattaa olla suuri merkitys kokonaisten toimialojen ja ja maantieteellisten alueiden kehitykselle. Esimerkiksi kuljetustuet ovat merkittävässä roolissa toimialoilla, joilla kuljetuskustannukset muodostavat merkittävän osan tuotteen hinnasta toimittaessa hyvin kilpailluilla markkinoilla. Sahateollisuus on esimerkki tällaisesta toimialasta, jonka osalta kuljetustukien asteittainen poistaminen saattaa aiheuttaa tietyillä alueilla toiminnan kannattamattomuutta. Siten erilaisilla yritystuilla saattaa olla suuri merkitys aluerakenteelle ja eli alueiden elinkeinoelämän toimintaedellytyksille.

Kuva 2.88. Valtion yritystukien määrä tukimuodoittain vuonna 2011. (TEM 2012c)

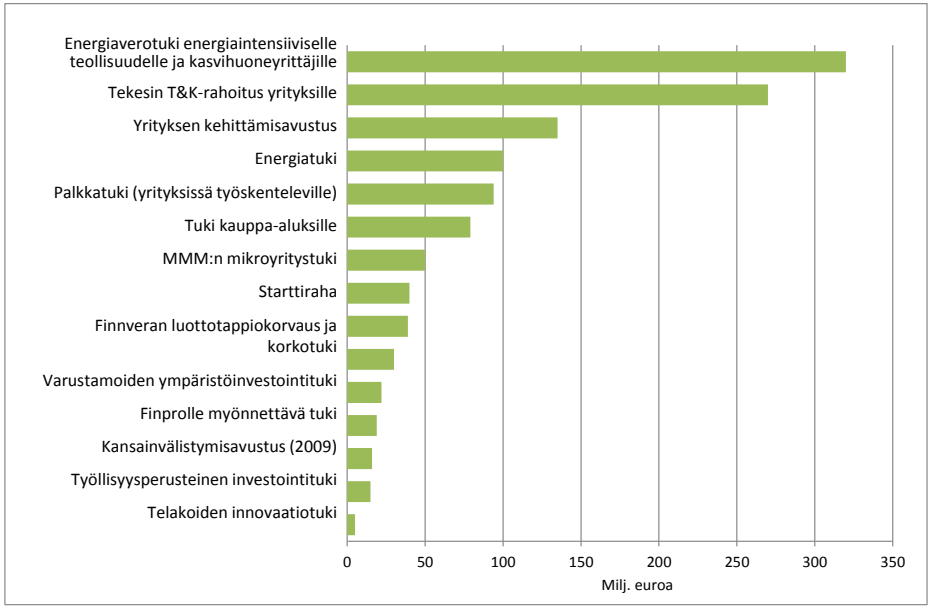

Kuva 2.89. Yritystukien jakautuminen toimialoittain vuonna 2010. (Yritystukitilasto, Tilastokeskus)

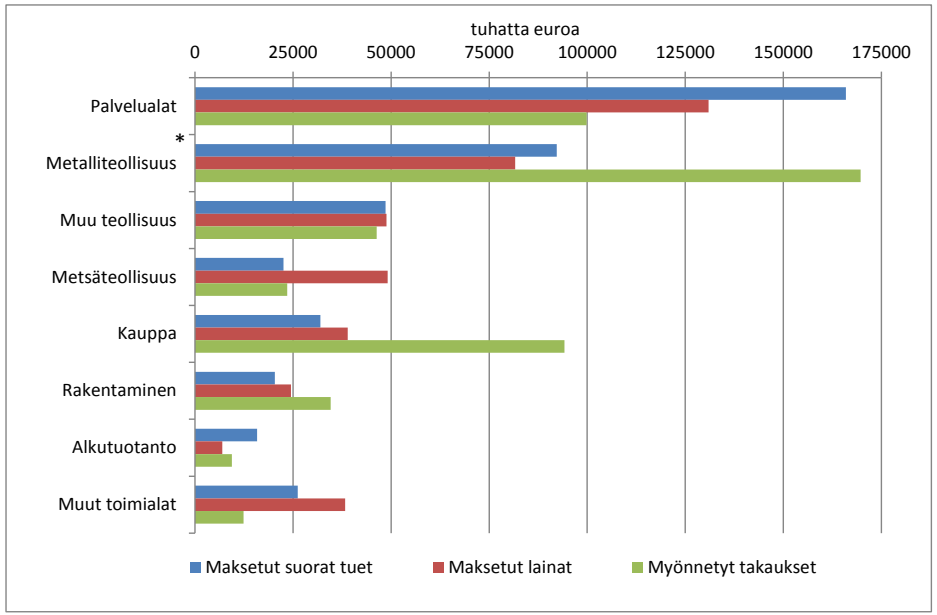

***Palvelualat**
Kuljetus ja varastointi
Majoitus- ja ravitsemistoiminta
Informaatio ja viestintä
Rahoitus- ja vakuutustoiminta
Kiinteistöalan toiminta
Ammatillinen, tieteellinen ja tekninen toiminta
Hallinto- ja tukipalvelutoiminta
Taiteet, viihde ja virkistys
Muu palvelutoiminta

Kuva 2.90. Tekesin tutkimus- ja yritysrahoitus alueen BKT:sta 2011 ja osaamiskeskusohjelman mukaiset osaamiskeskukset 2007–2013 klustereineen. (Tietojen lähteet: TEM 2012d, Osaamiskeskusohjelma 2013)

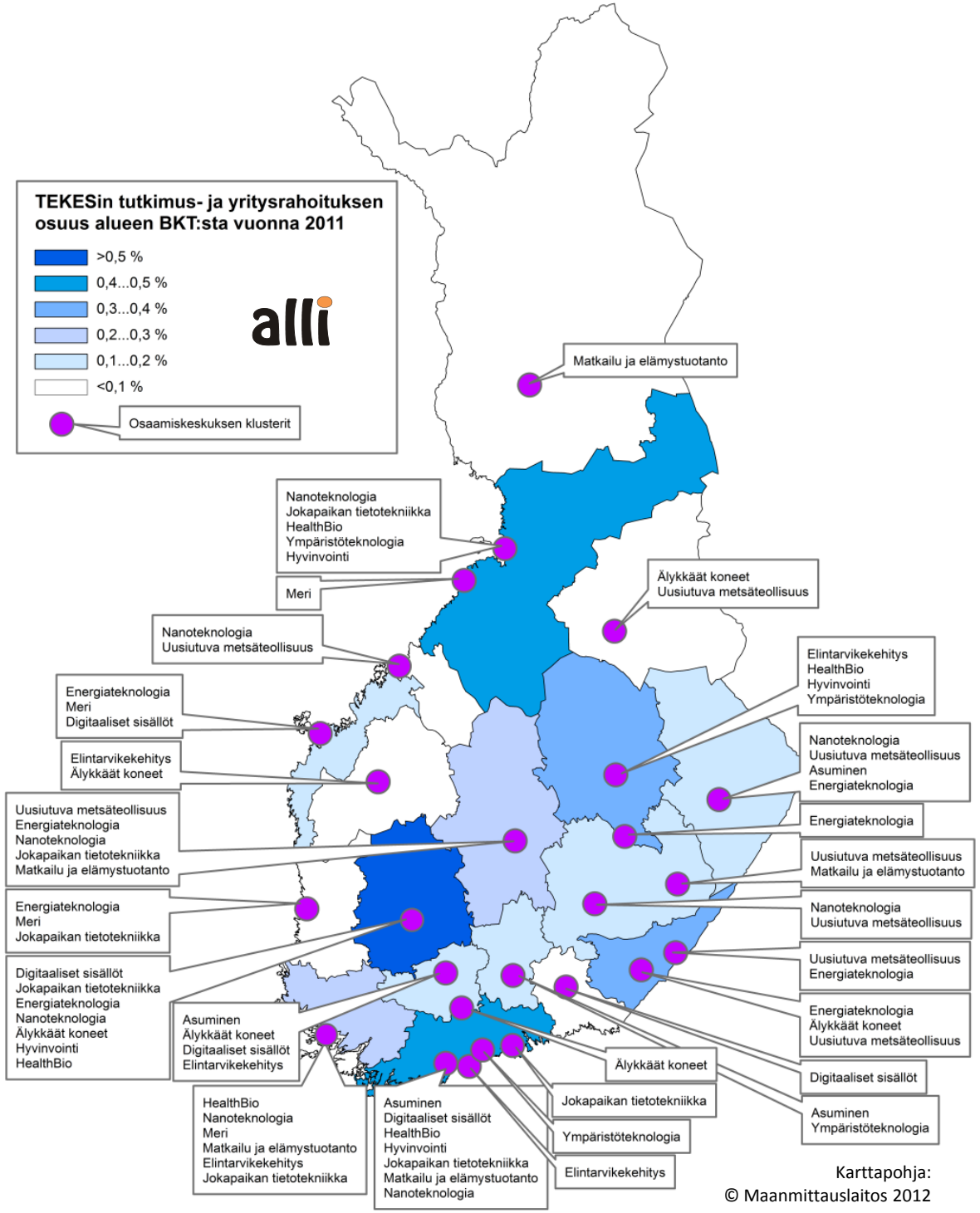

Kasvualat

Taulukko 2.1. Arvonlisäyksen suurin prosentuaalinen kasvu 2005–2010 kärkitoimialoilla eri maakunnissa. (TEM 2012d)

Arvonlisäyksen suurin prosentuaalinen kasvu 2005–2010 kärkitoimialoilla eri maakunnissa

	UUSIMAA	VARSINAIS-SUOMI	SATAKUNTA	HÄME	PIRKANMAA	PÄIJÄT-HÄME	KYMENLAAKSO	ETELÄ-KARJALA	ETELÄ-SAVO	POHJOIS-SAVO	POHJOIS-KARJALA	KESKI-SUOMI	ETELÄ-POHJANMAA	POHJANMAA	KESKI-POHJANMAA	POHJOIS-POHJANMAA	KAINUU	LAPPI
Elektroniikkateollisuus		x	x			x	x	x	x	x		x	x	x		x	x	
Elintarviketeollisuus								x			x							
Energia- ja vesihuolto							x											
Julkinen hallinto ja maanpuolustus; pakollinen sosiaalivakuutus	x																	
Kaivannaistoiminta		x	x	x	x	x	x		x	x			x		x	x	x	x
Kemianteollisuus	x							x	x					x				x
Koneteollisuus			x											x	x			
Kuljetus ja varastointi													x			x		
Kulkuneuvoteollisuus												x						x
Maa- ja vesirakentaminen				x				x				x					x	
Maatalous; riista- ja kalatalous		x				x			x	x								
Majoitus- ja ravitsemistoiminta				x														
Metallinjalostus- ja metallituoteteollisuus	x	x									x		x		x		x	
Metsätalous	x				x	x	x			x		x	x			x	x	x
Muu kiinteistötoiminta				x											x			
Muu tehdasteollisuus					x													
Paperi- ja graafinen teollisuus					x													
Paperiteollisuus					x													
Puutavarateollisuus			x															
Rahoitus- ja vakuutustoiminta				x			x			x				x				
Rakennusaineteollisuus		x									x							
Tevanake-teollisuus			x						x		x					x		
Tietoliikenne	x					x		x			x	x		x	x			x

tevanake = tekstiili, vaatetus, nahka, kenkä